

Utjecaj Mikenske kulture na istočnomediteranske civilizacije

Kursan, Dino

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:934011>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Sveučilišni diplomski studij

Povijest (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Dino Kursan

**Utjecaj Mikenske kulture na istočnomediteranske
civilizacije**

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Sveučilišni diplomski studij
Povijest; smjer: nastavnički

Utjecaj Mikenske kulture na istočnomediteranske civilizacije

Diplomski rad

Student/ica:

Dino Kursan

Mentor/ica:

Prof. dr. sc. Anamarija Kurilić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dino Kurasn**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Utjecaj Mikenske kulture na istočnomediteranske civilizacije** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
Odjel za povijest
Diplomski dvopredmetni studij povijesti

Dino Kursan

**UTJECAJ MIKENSKE KULTURE NA
ISTOČNOMEDITERANSKE CIVILIZACIJE**

(diplomski rad)

Mentor: Prof. dr. sc. Anamarija Kurilić

ZADAR, 2024.

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Izvori	4
2.1. Hetitski izvori	4
2.2. Egipatski izvori	7
2.3. Natpisi na linear B pismu	8
2.4. Tradicija	9
3. Mikenska kultura	13
3.1. Narod i jezik	13
3.2. Odnos Minojske i Mikenske kulture	14
3.3. Političko i društveno uređenje Mikenske kulture.....	16
4. Utjecaj Mikenske kulture na istočnomediteranske civilizacije.....	21
4.1. Prostor	21
4.2. Cipar	23
4.3. Egipat	26
4.4. Mala Azija.....	28
4.4.1. Sjeverozapadna Anatolija.....	29
4.4.2. Zapadna Anatolija	31
4.4.3. Jugozapadna Anatolija	33
4.4.4. Južna Anatolija.....	34
4.4.5. Kilikija.....	34
4.5. Levant.....	35
5. Kraj brončanog doba na istočnom Mediteranu i propast Mikenske kulture.....	37
6. Zaključak.....	42
7. Sažetak	45
8. Summary	46
9. Popis literature	48

1. Uvod

*Tad po čadorima brzo Ahejci dugovlasi uzmu
Ručat; po ručku se stanu oružati. Al i Trojanci
Na drugoj strani svi se po gradu spremahu za boj;
Manje ih bješe, al oni i tako se željahu borit
(Našav se u stisci ljutoj) za žene i djecu svoju.¹*

Ovim stihovima Homer u svojoj Ilijadi opisuje jedan od najpoznatijih sukoba u povijesti, Trojanski rat. Spomenuti Ahejci, kojima pjesnik kroz ep pridaje epitet dugovlasi, stvarni su stanovnici brončanodobne Grčke, koji su razvili jedinstvenu kulturu i društvo, a koje je do 19. stoljeća ostalo upamćeno samo u grčkim epovima. Nakon senzacionalnih otkrića u drugoj polovini 19. st. i u 20. stoljeću, homerski Ahejci su postali predmetom arheoloških i historiografskih istraživanja, na temelju kojih je izdvojena jedinstvena kultura, nazvana Mikenskom, po najpoznatijem lokalitetu. Mikensku kulturu u ovom radu definiram kao područje zajedničke kulture koja se razvila u kasnom brončanom dobu na prostoru Grčke, preciznije grčkom kopnu, nakon čega se kroz nekoliko stoljeća proširila i na grčke otoke te druge dijelove Mediterana, čime će se ovaj rad baviti. Mikenska kultura se očitovala, među ostalim, kroz arhitekturu, umjetnost, društveni i politički ustroj, religiju, pogrebne običaje, jezik i pismo, u periodu kasnog brončanog doba, otprilike od 17. do 11. stoljeća prije Krista. Razvila se nasuprot starije Minojske kulture s Krete, s kojom je došla u kontakt i koja je imala velik utjecaj na njen razvoj. Intenzivniji razvoj i širenje Mikenske kulture počinje od 15. st. pr. Kr., nakon propasti Minojske kulture i uspostave mikenske dominacije na Kreti. Ovaj rad bavi se utjecajem Mikenske kulture na području istočnomediteranskog bazena u kontekstu kasnobrončanodobne geopolitičke stvarnosti na temelju analize primarnih pisanih i drugih materijalnih izvora, nematerijalnih izvora, u prvom redu usmene predaje, koja je dovela do stvaranja homerske tradicije, a po kojoj je mnogima Mikenska kultura i najpoznatija te djela antičkih autora uz korištenje radova modernih povjesničara. Početni dio rada bit će posvećen pisanim izvorima, primarnim i kasnijim antičkim, preko kojih je u nekoj mjeri moguće rekonstruirati geopolitičku situaciju istočnog Mediterana u periodu kasnog brončanog doba, da bi se stvorio kontekst za analizu mikenskih materijalnih nalaza na tom području. Nakon toga će biti obrađene općenite karakteristike mikenskog svijeta, kao što su važni centri, politički ustroj,

¹ *Il.*, VIII, 53-57, pr. T. Maretić, S. Ivšić, 1987.

stanovništvo, jezik, pismo itd. Glavni dio razrade teme bavit će se materijalnim nalazima i utjecajem Mikenske kulture na istočnomediteranskom prostoru, koji će biti pobliže definiran. Zbog homerske tradicije prema kojoj se Agamemnonovo kraljevstvo prostiralo preko svih argejskih zemalja, ali i mnogih otoka,² posebna pažnja će se u radu posvetiti pitanju može li se Mikenska kultura promatrati kao jedinstveno kraljevstvo, niz manjih kraljevstava ili samo prostor zajedničke kulture. Završni dio rada će biti posvećen propasti Mikenske kulture unutar šireg procesa kraja (kraha) brončanog doba na Sredozemlju te stvaranju homerske tradicije, iz koje se kroz stoljeća formirala klasična helenska civilizacija. U radu ću za pripadnike Mikenske kulture, osim Grci, koristiti i homerska imena Ahejci i Danajci te Mikenjani, što se, kao i pridjev mikenski, neće odnositi isključivo na grad Mikenu.

² R. Castleden, 2005., 194.

2. Izvori

2.1. Hetitski izvori

Hetiti su narod koji je u 2. tisućljeću pr. Kr. na području današnje Turske uspostavio državu koja je uz Egipat bila najveća sila kasnog brončanog doba. Sve do 20. stoljeća, Hetiti su bili gotovo zaboravljeni, poznati ponajviše iz spomena u Starom zavjetu. Početkom 20. stoljeća, nedaleko od Ankare, pronađena je Hattuša, glavni grad Hetitskog kraljevstva te bogata riznica pisanih izvora koje su Hetiti ostavili, a koji danas služe kao temeljni izvor događajne povijesti kasnog brončanog doba na području istočnog Mediterana, kada je hetitska država na svome vrhuncu.³ Iako još uvijek nije sa sigurnošću poznato kada i odakle su Hetiti doselili na područje Anatolije, kroz kontakt sa starijim anatolijskim narodima su razvili vlastiti jezik i kulturu. Danas je poznato da je njihovo podrijetlo indoeuropsko, na temelju čega je i hetitski jezik dešifriran, a u diplomaciji su se koristili i akadskim i hurijskim jezikom.⁴

Iako u Hattuši nije pronađen veći broj nalaza koji pripadaju Mikenskoj kulturi, hetitski diplomatski tekstovi, kao i anali koje su njihovi kraljevi ostavili, ključan su izvor u povezivanju homerske tradicije i geopolitičke stvarnosti kasnog brončanog doba. Hetitski izvori se u više navrata referiraju na kraljevstvo Ahhiyawa, za koje se, uz očiglednu poveznicu s homerskim Ahejcima, pretpostavlja da se nalazilo na području Grčke.⁵ Iz hetitskih izvora nije poznato koliki točno teritorij zauzima Ahhiyawa, ali hetitski se kralj na kralja Ahhiyawe referira kao na brata te velikog kralja, što je prema drugim hetitskim diplomatskim natpisima, čast rezervirana samo za najveće vladare tog doba, pa se tako još oslovljavaju i egipatski faraoni te babilonski kraljevi.⁶ Mikenska kultura je svoj spomen u hetitskim izvorima našla zbog toga što je kraljevstvo Ahhiyawa bilo aktivan sudionik u geopolitičkim događanjima i prevrtanjima na prostoru zapadnih obala Male Azije. Gradovi na tom području su bili određena tampon zona, ali i sfera zajedničkog interesa Ahejaca i Hetita, a izvori ukazuju na to da je njihov odnos varirao između prijateljskog i neprijateljskog.⁷

Povezivanje Ahhiyawe s mikenskom Grčkom, međutim, pokazalo se problematično još od inicijalnog prevođenja hetitskih tekstova. S obzirom na to da tekstovi ne specificiraju

³ Za više o Hetitima v. R. Matasović, 2000., 13-24.

⁴ R. Matasović, 2000., 13-24.

⁵ C. Mee, 2008., 373-374; za popis svih hetitskih izvora o Ahhiyawi i njihove reference v. G. M. Beckman, T. R. Bryce, E. Cline, 2011., 7-8.

⁶ G. M. Beckman, 1996., 101; J. Kelder, 2012., 42-43.

⁷ R. Castleden, 2005., 204-208.

lokaciju, moguće je da se kraljevstvo Ahhiyawe nalazilo na području zapadnih obala Male Azije.⁸ Osim toga, postoji i lingvistički problem pri identifikaciji. Naime, Ahhiyawa kao hetitsko ime kraljevstva ne korespondira u potpunosti s onim što bi bila homerska, ali ni brončanodobna grčka riječ za kraljevstvo Ahejaca. Ipak, veća je vjerojatnost da su Hetiti prilagodili to ime svom jeziku, što je fenomen koji se događa i danas u svijetu, zbog čega su nastale ove lingvističke razlike.⁹ Natpisi na linear B pismu pronađeni na Kreti referiraju se na Akhaiwayan zbog čega se vjeruje da je to ime za pripadnika Mikenske kulture s grčkog kopna.¹⁰ Također, hetitski tekstovi impliciraju da se kraljevstvo nalazi negdje na zapadu, preko mora.¹¹ U jednom natpisu (CTH 181) iz sredine 13. st. pr. Kr. hetitski kralj Hattušili III. se obraća Tawagalawi koji se nalazi u Miletu i za kojeg kaže da je brat kralja Ahhiyawe. Hetitski kralj mu se obraća oko pomoći zbog uzurpacija i političkih nemira na obalama Male Azije te ga moli da razgovara sa svojim bratom, kraljem Ahhiyawe, koji nije potpuno upućen u zbivanja. Pismo implicira da se kralj Ahhiyawe nalazi daleko od Male Azije, što bi odbacilo teze koje Ahhiyawu smještaju na zapadnoanatolijske obale.¹² U spomenu Tawagalawe moguće je vidjeti hetitsku verziju grčkog imena Eteoklo, a Tawagalawa se prema pismu nalazi u Milawandi koja se izjednačava s Miletom. Razlozi te identifikacije su u prvom redu lingvistička sličnost, ali i hetitski popis gradova u kojem imenuju Milawandu zajedno s drugim gradovima koji se nalaze u blizini Mileta.¹³ Identifikacija Milawande s Miletom je značajna jer je Milet u brončanom dobu nedvojbeno mikenska kolonija, zbog čega nije nelogično pretpostaviti da je Tawagalawa brat kralja s grčkog kopna, koji umjesto njega vlada u Miletu.¹⁴ Ahhiyawa se u hetitskim izvorima spominje u periodu od otprilike 1400. g. pr. Kr. do 1200. g. pr. Kr., što korespondira s periodom uspona i širenja Mikenske kulture, kao i njene propasti, dok se hetitski natpis (CTH 147) s kraja 15. st. pr. Kr. referira na Ahhiyu, što je vjerojatno starije ime za Ahhiyawu.¹⁵ Ranije spomenuto pridavanje titule velikog kralja vladaru Ahhiyawe je također značajno, zato što je na temelju imenovanja drugih velikih kraljeva moguće vidjeti koje su kriterije hetitski kraljevi uzimali u obzir za davanje takvog naziva. Veliki kralj je morao vladati teritorijalno značajnim područjem, a uz matični teritorij je djelovao i preko satelita, odnosno manjih vazalnih vladara. Takva definicija velikog kralja odbacuje mogućnost lociranja Ahhiyawe na nekom egejskom

⁸ R. Castleden, 2005., 209; J. V. A. Fine, 1983., 8-9.

⁹ R. Castleden, 2005., 208-209; J. V. A. Fine, 1983., 8.

¹⁰ R. Castleden, 2005., 202.

¹¹ R. Castleden, 2005., 208-209.

¹² R. Castleden, 2005., 204-205.

¹³ R. Castleden, 2005., 204-207.

¹⁴ R. Castleden, 2005., 204-207.

¹⁵ R. Castleden, 2005., 202; J. Kelder, 2012., 42.

otoku, među kojima se otok Rod istakao kao mogući kandidat, ali i na prostoru zapadnih obala Male Azije, jer bi, s obzirom na ono što je poznato, teritorijalno značajno kraljevstvo bilo nemoguće smjestiti na mapu brončanodobne Male Azije.¹⁶ Također, hetitski izvori se referiraju i na druge vladare anatolijskih država, od kojih su neki i u savezu s Ahhiyawom, ali ih ne nazivaju velikim kraljevima.¹⁷ Zaključno, s obzirom na mikenske nalaze na prostoru Male Azije, neke natpise s osobnim imenima pronađene u mikenskim gradovima, koja su po svemu sudeći hetitska, kao i nalaze koji impliciraju da su akadski jezik i klinasto pismo poznati u mikenskoj Grčkoj, što je nužno za održavanje službenih kraljevskih diplomacija, bilo bi nevjerovatno da Mikenska kultura nije ostala zabilježena u cjelokupnom korpusu hetitskih izvora.¹⁸ Zbog tih razloga se danas prihvaća da je lokacija kraljevstva Ahhiyawe na grčkom kopnu, u Argolidi, s Mikenom kao glavnim gradom. Mikena je glavni kandidat za centar Ahhiyawe iz nekoliko razloga, od kojih se ističe homerska tradicija i Agamemnon kao vrhovni vladar na prostoru Grčke, a osim toga, Mikena je u periodu kasnog brončanog doba najbogatiji grad na prostoru Grčke što pokazuju arheološka iskapanja.¹⁹ Također, dijelovi arheološkog lokaliteta Mikene su teško oštećeni, a među njima je uništena i velika količina mikenskih pisanih spomenika, što bi moglo objasniti manjak izvora o Hetitima unutar grčkog svijeta.²⁰

¹⁶ R. Castleden, 2005., 201-212; J. M. Kelder, 2006., 50-51.

¹⁷ J. Kelder, 2012., 43-50.

¹⁸ J. Kelder, 2012., 47-48.

¹⁹ J. Kelder, 2012., 44-46.

²⁰ J. Kelder, 2012., 48.

2.2. Egipatski izvori

I najpoznatija brončanodobna civilizacija Sredozemlja ostavila je pisane tragove o homerskim Ahejcima.²¹ Jedan od najranijih tragova kontakta između Egipta i Mikenske kulture nalazi se na egipatskom natpisu iz 1450. godine pr. Kr. iz vremena vladavine Tutmozeza III.²² Natpis sadrži popis darova koje je dvor primio i na njemu se nalazi spomen Danaje, što se interpretira kao referenca na kraljevstvo u mikenskoj Grčkoj, odnosno na homerske Danajce, koji prema natpisu u Egipat donose srebrnu vazu kretskog stila.²³ Nešto mlađi natpis iz Karnaka, za vrijeme vladavine Amenothepa III. također spominje Danaju u popisu onih koji su došli prinijeti danak.²⁴ Pogrebni spomenik Amenothepa III. iz 1340., pronađen nedaleko od (egipatske) Tebe, navodi listu poslanika koji su došli s Egejskog mora, a prvi na popisu su navedeni Tanaja i Keftiu, koji se prepoznaju kao Danajci i Krećani, koji su na popis stavljeni zajedno u odnosu na ostale poslanike, ali ipak koristeći 2 imena, što implicira da su Egipćani radili distinkciju između pripadnika Minojske i Mikenske kulture, ali nisu ignorirali njihovu političku i kulturnu povezanost.²⁵ Vrijeme najranijeg kontakta Mikenske kulture i Egipta korespondira s periodom početka dominacije Grka s kopna nad Krećanima i preuzimanjem njihovih trgovačkih ruta te kulturnog i političkog utjecaja.²⁶

Politički i trgovački odnosi Egipta i mikenskih centara vidljivi su i u arheološkim nalazima na području Grčke. Među nalazima se ističe ploča u kojoj je na Linear B pismu spomen Egipćana, odnosno Ai-ku-pi-ti-jo. Uz to i druge materijalne nalaze kao vaze Tutmozeza III. i skarabeje Amenofisa III. javlja se mogućnost trajne egipatske prisutnosti na prostoru Grčke.²⁷

Kontakt između Grka i Egipćana u brončanom dobu ostao je kroz usmenu predaju zapamćen u kasnijem periodu i kod jednog i kod drugog naroda. U Odiseji Menelaj priča Odisejevom sinu Telemahu koji je došao u posjet njemu i Heleni u Spartu da su na povratku iz Troje doživjeli nesreću i s brodovima završili na egipatskoj obali gdje su ratovali protiv domorodaca, a i sam Odisej također priča priče o sukobu s Egipćanima.²⁸ Otac povijesti

²¹ Egipatske vijesti o Mikenskoj kulturi preuzimam iz R. Castleden, 2005., 212-213; J. M. Kelder, 2009., 339-340.

²² J. M. Kelder, 2009., 339.

²³ R. Castleden, 2005., 212-213; J. M. Kelder, 2009., 339.

²⁴ R. Castleden, 2005., 212-213; J. M. Kelder, 2009., 339-340.

²⁵ R. Castleden, 2005., 212-213.

²⁶ R. Castleden, 2005., 212-213.

²⁷ R. Castleden, 2005., 212-213; D. W. J. Gill, 2010., 28.

²⁸ *Od.*, IV, 306-569, pr. T. Maretić, S. Ivšić, 1987; *Od.*, XIV, 191-389., pr. T. Maretić, S. Ivšić, 1987.

Herodot je u 5. st. pr. Kr. tijekom svojih putovanja po Egiptu skupljao lokalne priče i legende te je zapisao nešto drugačiju verziju Trojanskog rata u kojoj Helena nakon otmice nikada nije ni došla do Troje, već je završila upravo u Egiptu, za što su Grci saznali tek nakon desetogodišnje opsade i osvajanja grada, a Egipćani su tvrdili da je ova predaja došla od samog Menelaja.²⁹

Posljednji spomeni Danajaca u egipatskim izvorima dolaze sa samog kraja brončanog doba. Naime, u egipatskim vijestima o takozvanim Narodima s mora moguće je vidjeti spomen Danajaca, odnosno Ahejaca kao jednih od naroda koji napadaju Egipat krajem 13. i u prvoj polovini 12. st. pr. Krista.³⁰ Iako arheološki ostaci upućuju na to da su mikenska središta i Egipat imali dobar trgovinski i diplomatski odnos primjećujem da vijesti o Narodima s mora mogu pomoći objasniti usmenu predaju i homersku tradiciju koje impliciraju i na ratoboran odnos ove dvije civilizacije.

2.3. Natpisi na linear B pismu

Gradovi Mikenske kulture su po uzoru na minojsko linear A pismo koristili vlastito linear B pismo. Najstariji pronađeni natpisi na linear B pismu nastali su krajem 15. stoljeća pr. Kr. na Kreti, nakon pada Minojske kulture te u vrijeme početka rasta Mikenske i najvjerojatnije su ga razvili pisari s Krete, koji su prilagodili starije linear A pismo, koje se koristilo za bilježenje nepoznatog kretskog jezika, grčkom jeziku ahejskih osvajača.³¹ Pismo se sastojalo od ideograma i slogovnih znakova, a najveći korpusi linear B natpisa pronađeni su u Mikeni, Pilu, Knososu i Tebi te su očuvani tako što se glina na kojoj su pisani ispekla prilikom uništenja i paljenja palača u kojima su se nalazili.³² Natpisi na linear B pismu su uglavnom popisi koji su služili u administrativne svrhe, a nalazi ukazuju na to da se uz pomoć popisa vodio razvijen administrativni život palače, gdje je elita u velikoj mjeri, iako ne u potpunosti, kontrolirala proizvodnju, trgovinu, distribuciju dobara itd., a osim toga značajni su i zbog činjenice da

²⁹ Navedeni podaci iz Herodota su preuzeti iz R. Castleden, 2005., 199-201.

³⁰ Egipatske vijesti o Narodima s mora preuzimam iz J. V. A. Fine, 1983., 10-11.

³¹ M. H. Wiener, 2015., 131.

³² R. Castleden, 2005., 85-91; J. V. A. Fine, 1983., 3; J. Kelder, 2012., 41-42.

pružaju podatke o brojnim osobnim imenima brončanodobnih Grka, od kojih se mnoga poklapaju s imenima homerskih junaka.³³

2.4. Tradicija

S obzirom na svoju primarnu ulogu administrativnih popisa, natpisi na linear B pismu, kao ni pisani izvori drugih brončanodobnih civilizacija, ne pružaju jasnu sliku narativne povijesti mikenskih centara. U tom kontekstu tradicija, nastala usmenom predajom, uz potporu materijalnih dokaza, može imati veliku važnost. Unatoč postojanju brojnih diskrepancija između priča, grčki mitovi su suglasni oko činjenice da je grad Teba u Beociji bio dominantan centar u periodu nešto ranijem od onog u kojem se odvio Trojanski rat. Protiv Tebe su Grci iz Argolide poduzeli dvije velike vojne, prvu, neuspješnu, poznatiju u mitu kao Sedmorica protiv Tebe te drugu, uspješnu, u kojoj su ratovali nasljednici vojskovođa iz prve vojne.³⁴ Mitske sukobe Argivaca i Tebe je moguće vidjeti kao grčka sjećanja na stvarne brončanodobne događaje, pri čemu arheološki ostaci mogu pomoći. Iskapanja brončanodobne Tebe potvrdila su da se radilo o važnom središtu, s povoljnom geografskom lokacijom, što među ostalim, potvrđuju nalazi koji pokazuju da je Teba imala kontakt, vjerojatno diplomatski i trgovački, s mezopotamskim civilizacijama, a najznačajniji takav nalaz je drago kamenje pristiglo iz Babilona u 15. ili 14. st. pr. Krista.³⁵ Uz to, brončanodobna citadela je spaljena, u periodu nešto ranijem od propasti ostalih mikenskih gradova, nakon čega više nije obnovljena, što korespondira s onim što o njoj pišu antički autori.³⁶ Kronologija događaja u brončanodobnoj Tebi je još uvijek upitna, ali arheologija i tradicija su suglasni u tome da su od njene propasti profitirala druga mikenska središta, Pil i Mikena na Peloponezu, Atena u Atici te susjedni Orhomen u Beociji.³⁷

Mitske genealogije govore o tome da je Mikenom vladala dinastija Perzeida, nazvana po osnivaču grada, junaku Perzeju.³⁸ Perzeide je na vlasti smijenila dinastija Pelopida, koja je došla u Mikenu i iz koje su potekli Atrej i Agamemnon. Pelopidi su Mikenom vladali nekoliko generacija, a u tom su periodu ostvarili vojnu i političku nadmoć na Peloponezu, pa su tako

³³ R. Castleden, 2005., 85-91; J. V. A. Fine, 1983., 8-9.

³⁴ C. W. Blegen, 2008., 166-167.

³⁵ C. W. Blegen, 2008., 168-169.

³⁶ C. W. Blegen, 2008., 169-170.

³⁷ C. W. Blegen, 2008., 169.

³⁸ C. W. Blegen, 2008., 170.

vladari Mikene u krvnom srodstvu s drugim vladarima, kao što je npr. kralj Sparte brat mikenskog kralja, a i oni s kojima nisu u rodbinskim odnosima prihvaćaju njihovu nadmoć te su s njima u savezu.³⁹ Arheološki ostaci možda mogu posvjedočiti dinastičkim promjenama unutar mikenskog svijeta, pa je tako u Mikeni starije aristokratsko groblje, koje više nije bilo u upotrebi, nadograđeno i omeđeno zidinama prilikom njihove gradnje, a te radove je potencijalno napravila nova vladajuća dinastija, koja bi tako iskazala čast starijim, domaćim vladarima i zadobila pozitivno javno mišljenje.⁴⁰

U grčkoj tradiciji, Pelopidi su svrgnuti s vlasti nakon dolaska Heraklida, na samom kraju doba heroja. Dolazak Heraklovih potomaka na vlast je zapravo priča o propasti Mikenske kulture, kraju brončanog doba te dolasku Dorana na Peloponez, iako je taj događaj, koji je ostao čvrsto ukorijenjen u grčkoj tradiciji, danas osporavan od strane moderne historiografije.⁴¹

*Koji od grada bjehu Orhomena, punog ovaca,
I od Feneja grada i Ripe, od Stratije grada,
Od vjetrovitog grada Ensipe, od Mantineje
Ljupke, od Tegeje grada, Parasije, Stimfela ktome,
Te je Ankejev sin Agapenor vodio silni⁴²*

Drugo pjevanje Ilijade poznatije je kao katalog lađa te predstavlja možda i najvažniji dio epa u rekonstrukciji brončanodobne Grčke, a značajno je zbog toga što se, na temelju njegovog sadržaja, pretpostavlja da je nastalo ranije od ostatka epa te izvorno nije bilo dio same Ilijade, već je u nju dodano naknadno, uz naknadne modifikacije. Katalog lađa donosi popis svih ahejskih snaga pod Trojom, odnosno popis gradova koji su poslali vojsku, njihovih vojskovođa, tj. vladara te broj brodova s kojima su isplovili iz Grčke. Katalog sadrži oko 170 gradova koji su sudjelovali u ratu, a uz modernu arheologiju je potvrđeno postojanje većine njih u kasnom brončanom dobu.⁴³ Osim toga, argument koji ide u prilog tezi o ranijem nastanku drugog pjevanja Ilijade je taj da nakon kraja brončanog doba te propasti Mikenske kulture, dio tih gradova nestaje, neki trajno, a neki se ponovo naseljavaju tek nakon nekoliko stoljeća, nakon što su Ilijada i Odiseja već komponirani. Iako je autor Ilijade mogao znati za neke od većih brončanodobnih središta, kao što je npr. Mikena koja je ostala u ruševinama, teško je objasniti

³⁹ C. W. Blegen, 2008., 170-171.

⁴⁰ C. W. Blegen, 2008., 172.

⁴¹ C. W. Blegen, 2008., 171; J. V. A. Fine, 1983., 12-14.

⁴² *Il.*, II, 605-609, pr. T. Maretić, S. Ivšić, 1987.

⁴³ F. H. Stubbings, 2008., 343; M. Wood, 2008., 147-156.

spominjanje nekih manjih gradova, kojima uz imenovanje pridaje i karakteristike, kao npr. vjetroviti Ensipe, što je pridjev koji se potvrdio nakon što su arheološka iskapanja otkrila njegov geografski položaj.⁴⁴

*Mnogo Prijamov grad pomoćnika ima, i oni
Jezikom koji kakvim od rasutih govore ljudi;
Onima neka svaki zapovijeda, tko im je vladar,
Neka ih izvodi u boj razredivši građane u rad.*⁴⁵

Nakon pregleda ahejskih snaga pod Trojom, drugo pjevanje Ilijade donosi i pregled trojanske vojske, na čijem je čelu Hektor uz svoju braću, te njihovih saveznika, čiji je opis mnogo siromašniji (geografskim) detaljima od ahejskog, pa je tako Milet jedan od rijetkih gradova s prostora Male Azije koji je imenovan, a ono što se može uočiti je detalj da saveznici govore različitim jezicima, dok kroz Ilijadu likovi neometano međusobno komuniciraju, što je vjerojatno rezultat umjetničke slobode.⁴⁶ Raniji datum nastanka kataloga lađa mogao bi se objasniti postojanjem epskog pjesništva u periodu mikenske Grčke, iz kojeg su potekle izvorne pjesme o ahejskim junacima i sukobima na obalama Male Azije, koje su različiti pjesnici potom stoljećima prenosili te s vremenom prilagođavali i modificirali, dok nisu dobile svoj konačan oblik krajem tzv. mračnog doba, na što ukazuje činjenica da su između homerske Grčke opisane u Ilijadi i Odiseji vidljivi kontinuiteti, ali i diskontinuiteti sa stvarnom mikenskom Grčkom iz perioda kasnog brončanog doba.⁴⁷

Antički autori su vjerovali u istinitost homerske tradicije, pa tako Tukidid (*Thuc*, I, 3-11) piše o tome da je Agamemnon kao vladar Mikene ostvario vojnu i političku nadmoć na Peloponezu, nakon čega je okupio druge grčke vladare i poveo ih u vojnu protiv Troje, koju naziva prvim zajedničkim grčkim pothvatom, a kao preduvjet za takav podvig vidi stvaranje jake grčke mornarice. Ipak, Tukidid je svjestan pjesničkog preuveličavanja homerskih epova, pa smatra da su ekonomski razlozi, a ne ljubav, povod za rat s Trojom. Trojanski rat ne tumači kao jedan izolirani sukob, već smatra da su Ahejci zauzeli teritorij blizu Troje u kojem su se utvrdili i odakle su poduzimali vojne akcije i pljačke po obalama Male Azije, zbog čega je grčka ekspedicija trajala deset godina. Iako su Tukididova stajališta zasigurno odraz njegovog

⁴⁴ F. H. Stubbings, 2008., 343; M. Wood, 2008., 147-156.

⁴⁵ *Il.*, II, 803-806, pr. T. Maretić, S. Ivšić, 1987.

⁴⁶ J. V. A. Fine, 1983., 8-10; *Il.*, II, 786-877, pr. T. Maretić, S. Ivšić, 1987; F. H. Stubbings, 2008., 349.

⁴⁷ J. V. A. Fine, 1983., 9-10; J. V. A. Fine, 1983., 17-22.

vlastitog vremena, a on sam ne prepoznaje Mikensku te raniju Minojsku kulturu kao jedinstvene kulture u odnosu na klasičnu Grčku, ono što piše o ahejskom pohodu na Troju može se usporediti s vojnim i političkim akcijama kraljevstva Ahhiyawe na maloazijskim obalama. Ahhiyawa je, kao što je ranije napisano, kontrolirala dio teritorija u Anatoliji, sa središtem u Miletu, odakle je direktno i indirektno podupirala sukobe na tom području. Osim što su antički autori bili barem u nekoj mjeri svjesni geopolitičke brončanodobne grčke stvarnosti, mogli su je precizno staviti i u vremenski kontekst, pa je tako prema Eratostenovim tvrdnjama, Troja pala 1184. g. pr. Kr., što je period u kojem je spaljena Troja VIIa, koja se prepoznaje kao homerska Troja.⁴⁸ I drugi antički autori, na temelju različitih grčkih genealogija smještaju Trojanski rat između 14. i 12. st. pr. Kr., što je period vrhunca Mikenske kulture, kao i uništenja važnih mikenskih centara.⁴⁹

⁴⁸ C. W. Blegen, 2008.a, 163, odakle preuzimam i podatke od Eratostena.

⁴⁹ C. W. Blegen, 2008.a, 163.

3. Mikenska kultura

3.1. Narod i jezik

Pripadnici Mikenske kulture bili su Grci i njihov jezik je grčki, preteča klasičnog grčkog jezika, odnosno njegovih narječja. Sastav brončanodobnog stanovništva Grčke rezultat je indoeuropskih migracija prema jugu Europe koje su tekle u nekoliko valova, od 4. tisućljeća, do kraja 3. tisućljeća pr. Krista.⁵⁰ Ono što još uvijek nije utvrđeno i oko čega postoje znanstvene rasprave je smjer (ili smjerovi) iz kojeg su ti Indoeurolpljani stigli, ali drži se da su migranti u Grčku pristizali preko Anatolije i iz srednje Europe.⁵¹ Indoeurolpljani su dakle migracijama počeli pristizati u južnu Europu, odnosno Grčku u četvrtom tisućljeću pr. Krista, gdje su zatekli starije predindoeuropsko stanovništvo.⁵² Indoeuropski doseljenici, koji se nazivaju proto-Grcima, koji su na jug Europe stigli u zadnjem valu migracija, odnosno krajem trećeg tisućljeća pr. Kr., na području Grčke zatekli su stanovništvo koje je nastalo kao rezultat miješanja predindoeuropskog stanovništva i Indoeurolpljana koji su u Grčku stigli u ranijim valovima migracija.⁵³ Indoeuropski migranti finalnog vala migracija su potom u stoljećima koja su uslijedila uspostavili političku i kulturnu dominaciju te su se s vremenom izmiješali sa starijim stanovništvom, a uz kontakte s drugim kulturama, razvili kulturu i jezik jedinstven unutar šire skupine indoeuropskih jezika.⁵⁴ Neki elementi kulture i jezika starijeg stanovništva grčkog tla zadržali su se i u Mikenskoj kulturi, ali i kroz mitologiju našli put do klasične grčke civilizacije. Ti elementi su vidljivi u nekim riječima, imenima gradova, religijskim vjerovanjima i običajima.⁵⁵ Zaključno, stanovništvo Grčke u brončanom dobu bilo je vjerojatno multietničko, a etničkom i kulturnom fuzijom stvoren je jedinstveni identitet, u kojem se, najvjerojatnije, prema primarnim izvorima i tradiciji, najznačajnija skupina nazivala Ahejcima.⁵⁶

⁵⁰ J. V. A. Fine, 1983., 2-5.

⁵¹ J. V. A. Fine, 1983., 2-5.

⁵² J. V. A. Fine, 1983., 2-5.

⁵³ J. V. A. Fine, 1983., 2-5.

⁵⁴ J. V. A. Fine, 1983., 2-5.

⁵⁵ J. Chadwick, 2008., 805-819.

⁵⁶ J. V. A. Fine, 1983., 8; M. Finkelberg., 2006., 107.

3.2. Odnos Minojske i Mikenske kulture

Na otoku Kreti se u trećem tisućljeću prije Krista razvila kultura koja je prema mitskom kralju Minosu nazvana Minojskom. Minojska kultura u općoj kulturi najpoznatija je po pričama o labirintu i Minotauru. Porijeklo i jezik pripadnika Minojske kulture su upitni, iako se smatra da su pripadali predindoeuropskom stanovništvu.⁵⁷ Centri kulture su bile palače od kojih je najpoznatija ona u Knossosu, tzv. Minosova palača koju je iskopavao sir Arthur Evans početkom 20. stoljeća.⁵⁸ Minojska kultura je zbog prirodnih resursa i trgovine između 20. i 15. st. pr. Kr. postala dominantna na području Egejskog mora, a stanovnici Krete su potom uspostavili talasokraciju te razvili trgovačke i političke kontakte na području Male Azije, Levanta i Egipta, što potvrđuju materijalni nalazi na tim područjima, ali i na samoj Kreti, gdje palače i administrativni sustav pokazuju utjecaje s istoka.⁵⁹ Kulturni i ekonomski razvoj Krete popratio je i razvoj najstarijeg europskog pisma koje se danas naziva linear A. Natpisi na linear A pismu su pronađeni i izvan Krete, što (uz druge materijalne nalaze) direktno svjedoči o utjecaju koji je Minojska kultura imala, a od lokaliteta koji se u tom kontekstu mogu istaknuti je Milet, u kojem je moguće postojala minojska zajednica.⁶⁰ Pismo je nedešifrirano iako je po njemu kasnije nastalo linear B pismo karakteristično za Mikensku kulturu u kojem su preuzeti mnogi znakovi iz linear A, a osim pisma i drugi materijalni nalazi na grčkom kopnu svjedoče o velikom utjecaju koji je Minojska kultura imala na kulturni i društveni razvoj Mikenske kulture.⁶¹

Pad Minojske kulture započinje u 16. st. pr. Kr., nakon velike erupcije vulkana na Theri, koja je morala imati devastirajuće učinke na stanovništvo i ekonomiju Krete. Kao jedna od najvažnijih posljedica erupcije se izdvaja uništavanje kretske mornarice, ali i ekosustava, što je smanjilo količinu poljoprivredne proizvodnje na otoku, a samim time i mogućnost trgovine.⁶² Iako erupcija vulkana na Theri nije direktno odgovorna za propast Minojske kulture, njene posljedice su vjerojatno omogućile ratobornim Ahejcima s grčkog kopna da s vremenom zauzmu Kretu, nakon čega su preuzeli kontrolu nad minojskim trgovačkim rutama, čime je započeo nagli rast Mikenske kulture.⁶³ Arheološka iskapanja kretskih palača, u prvom redu

⁵⁷ R. Castleden, 2005., 191-196.

⁵⁸ R. Castleden, 2005., 191-196.

⁵⁹ R. Castleden, 2005., 191-196.

⁶⁰ R. Castleden, 2005., 191-196.

⁶¹ R. Castleden, 2005., 191-196.

⁶² J. L. Davies, 2010., 205; J. V. A. Fine, 1983., 7.

⁶³ M. H. Wiener, 2015., 135-136.

Knossosa, pokazala su tragove uništenja sredinom 15. stoljeća, što se pripisuje mikenskom osvajanju otoka.⁶⁴ Iduće uništenje Knossosa se datira oko 1400. godine, a moguće je da se dogodilo kao rezultat unutarnjih nemira. Arheološka iskapanja Konossosa su pronašla veliku količinu mikenskih nalaza u tom periodu, a najvažniji od njih su natpisi na linear B pismu.⁶⁵ Osim što natpisi direktno svjedoče o mikenskoj prisutnosti u Knossosu u tom periodu, također predstavljaju najstarije pronađene natpise na ovom pismu. Natpisi svjedoče o tome da je među populacijom bilo izmiješano mikensko i kretske stanovništvo, ali isto tako i da su sve vojne funkcije držali Ahejci, što ide u prilog tezi o mikenskom osvajanju Krete, odnosno o direktnoj političkoj kontroli Knossosa kao najvažnijeg centra na Kreti.⁶⁶ Nakon uništenja Knossosa oko 1400. g. pr. Kr., grad najvjerojatnije ostaje pod mikenskom kontrolom sve do idućeg uništenja sredinom 13. st. pr. Kr., ali gubi svoju političku i ekonomsku moć, pa je upitno jesu li Ahejci vladali cijelim otokom.⁶⁷ Prema homerskoj tradiciji Kreta sudjeluje u Trojanskom ratu, što svjedoči o činjenici da su kasniji Grci Kretu smatrali dijelom mikenskog svijeta, a kretske trupe u ratu predvodi kralj Idomenej.⁶⁸

*Krećane vođaše kralj Idomenej, kopljanik, slavni,
Koji su bili iz Knosa, Gortina s mnogim zidovima,
Koji iz Likta, Mileta, Likasta, bjeloga grada,
I iz Ritija, Festa, gradova gdje se živi zgodno,
I drugih bješe s Krete, u kojoj sto je gradova;
Sve je vodio njih Idomenej, kopljanik slavni.*⁶⁹

⁶⁴ J. V. A. Fine, 1983., 7.

⁶⁵ J. V. A. Fine, 1983., 7; M. H. Wiener, 2015., 131.

⁶⁶ M. H. Wiener, 2015., 131.

⁶⁷ J. C. McEnroe, 2014., 131-133.

⁶⁸ R. Castleden, 2005., 191.-196; J. V. A. Fine, 1983., 7.

⁶⁹ *Il.*, II, 645-610, pr. T. Maretić, S. Ivšić, 1987.

3.3. Političko i društveno uređenje Mikenske kulture

Žarišta Mikenske kulture su na cijelom Peloponezu, među kojima se izdvajaju Pil u Meseniji te Mikena i Tirint u Argolidi, zatim Atena, najznačajnije središte u Atici te Teba i Orhomen u Beociji (Slika 1). Odatle se Mikenska kultura proširila po cijeloj Grčkoj, nakon čega je došla i do otoka u Egejskom moru.⁷⁰ Promatrajući karakteristike Mikenske kulture vidljivo je da je među gradovima postojala visoka razina uniformiranosti stila, bez previše regionalnih razlika, ali s obzirom na geografske karakteristike, svaki je centar imao različite potrebe za resursima te trgovinske predispozicije.⁷¹ U tom kontekstu korisna je usporedba dvije najznačajnije mikenske regije, Argolide i Mesenije. U Argolidi je postojalo više značajnih gradova, koji su naočigled postojali kao mala neovisna kraljevstva, dok je u Meseniji postojao samo Pil, koji je s vremenom osvojio i asimilirao ostale regionalne centre te formirao Pilsko kraljevstvo.⁷² Ipak, Mikena je u Argolidi imala bolji pristup većoj količini ravničarskog tla, što je omogućilo gradnju cesta te rezultiralo viskom stupnjem prometne povezanosti Mikene, koja je uz to imala i lagan pristup velikim zaljevima istočnog Peloponeza, zbog čega je imala i prednost u pomorskim putovanjima prema Kreti, a kasnije i po cijelom istočnom Mediteranu, pa su tako luksuzni predmeti s istoka pronađeni u puno većoj količini u Mikeni nego u Pilu.⁷³ Nadalje, tlo koje je bilo dostupno Mikeni, odnosno zemljište u njenom neposrednom okruženju bilo je puno pogodnije za poljoprivredu u odnosu na zemljište u okruženju Pila, zbog čega je Pil morao biti politički i ekonomski okrenut prema unutrašnjosti, odnosno usmjeren na kontrolu teritorija s većom količinom obradive zemlje, pa je Mikena u tim okolnostima mogla preuzeti prioritet na političkoj karti brončanodobne Grčke te se kulturno, politički i ekonomski okrenuti istočnom Mediteranu.⁷⁴

⁷⁰ R. Castleden, 2005., 6-21.

⁷¹ R. Castleden, 2005., 6-21.

⁷² M. L. Galaty, W. A. Parkinson, D. J. Pullen, R. M. Seifried, 2014., 449-453.

⁷³ M. L. Galaty, W. A. Parkinson, D. J. Pullen, R. M. Seifried, 2014., 449-453.

⁷⁴ M. L. Galaty, W. A. Parkinson, D. J. Pullen, R. M. Seifried, 2014., 449-453.

Slika 1. Kartografski prikaz brončanodobne Grčke (<https://cdn.britannica.com/32/1032-050-538DDC72/sites-Aegean-civilizations.jpg> 21.1.2024.)

Ono što se danas naziva mikenskim citadelama su bile zapravo palače opasane kiklopskim zidinama, ispod kojih bi se tradicionalno nalazio donji grad u kojem su živjele niže klase.⁷⁵ Palače su bile administrativna, kulturna, ekonomska i religijska središta Mikenske kulture. U samim palačama nalazili su se megaroni kao centralne kraljevske prostorije. Dvorske i administrativne uloge bile su podijeljene među ratničkom aristokracijom, ali i među krupnim zemljoposjednicima, koji su činili lokalnu administraciju van prijestolnice, odnosno dvora.⁷⁶ Većinu naroda su činile niže klase koje su obavljale niz različitih poslova za palaču,

⁷⁵ R. Castleden, 2005., 6-21.

⁷⁶ R. Castleden, 2005., 6-21.

dok su se trgovci smatrali zasebnom klasom. Poslovi su se većinom ticali poljoprivrede, ali i gradnje, kovanja, vojne službe, tkanja itd.⁷⁷

Najviša titula u grčkim gradovima u brončanom dobu, koja se spominje u natpisima na linear B pismu je wanax, koja označava kralja.⁷⁸ Svojevrsni problem pri analizi te titule u mikenskoj Grčkoj predstavlja činjenica što iz natpisa na linear B pismu nije poznato referiraju li se izvori iz različitih gradova na istog wanaxa čime bi to bila titula slična Agamemnonovoj, kojeg Homer tako i oslovljava, pritom misleći na njega kao vrhovnog vođu svih ahejskih gradova (odnosno kraljevstava), ili je svaki grad imao svoga wanaxa.⁷⁹ Iako se druga opcija čini izglednijom, spomenuti hetitski izvori impliciraju postojanje ahejskog vladara koji uživa vojnu i političku moć dovoljno značajnu da s njime hetitski kralj održava diplomatske odnose, te ga pritom tretira kao sebi jednakog. Hetitski diplomatski natpisi se referiraju na velikog kralja Ahhiyawe, dok se npr. na kraljeve maloazijskih konfederacija kao što je bila Arzawa referiraju drugačije.⁸⁰ Nažalost, izuzev jednog slučaja iz Pila, oko kojeg postoje nesuglasja, natpisi na linear B pismu ne pružaju ime ijednog wanaxa.⁸¹

Odmah ispod wanaxa po važnosti je bio lawagetas, čija funkcija nije u potpunosti jasna, no pretpostavlja se da je bio vojni zapovjednik, a na temelju natpisa na linear B pismu, vidljivo je da je wanaxovo imanje 3 puta veće od imanja lawagetasa. Prema natpisima, wanax i lawagetas imaju vlastite obrtnike.⁸² Postoji mogućnost da wanax u natpisima označava božanstvo, a ne osobu, što bi značilo da je lawagetas imao vrhovnu svjetovnu i političku ulogu u gradu, ali ta teorija ne čini se izglednom.⁸³ Visoku ulogu u društvu imaju i hequetai ili vladarovi pratioci, koji su imali vlastitu zemlju i vjerojatno su bili ratnička klasa te vladarov uski krug ljudi uz koji je održavao vlast. Uz posjedovanje zemlje, prema natpisima su imali i vlastite robove te su posjedovali kočije, zbog čega se pretpostavlja da su sačinjavali elitni krug dobro oklopljenih ratnika koji se borio u kočijama, ali su se mogli koristiti i kao teško pješništvo.⁸⁴ Iz natpisa u Pilu je poznato da je pilska vojska bila podijeljena u 11 odreda, a na čelu tih odreda su vjerojatno bili hequetai. Osim vojnih, imali su i različite administrativne uloge u društvu, kao npr. službu u obalnoj straži.⁸⁵ Basileus, koji u kasnijoj homerskoj tradiciji

⁷⁷ R. Castleden, 2005., 6-21.

⁷⁸ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁷⁹ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁸⁰ J. Kelder, 2012., 41-52.

⁸¹ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁸² Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁸³ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁸⁴ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁸⁵ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

i klasičnom grčkom jeziku označava, među ostalim, i kralja, postoji u mikenskom društvu, ali s ulogom neke vrste nižeg upravitelja.⁸⁶ Prema količini posjeda ističu se i telestai, kojih je u Pila trojica, a imanje im je po veličini otprilike kao i lawagetasovo. Ono što je za njih poznato je da imaju vodeće uloge u upravljanju okruzima. Natpisi na linear B pismu iz Pila svjedoče o tome da je Pil bio podijeljen na 16 okruga, a čelu tih okruga su bili koreter i prokoreter, odnosno namjesnik i izaslanik, koji su bili zaduženi za skupljanje poreza. Odnos namjesnika, izaslanika i telestaia nije u potpunosti jasan, posebno zato što je i po ranije navedenim titulama vidljivo da je osoba u mikenskom društvu mogla obavljati više službi. Iduća važna služba u mikenskom društvu je uloga ključonoše, što je najvjerojatnije naziv za vrhovnu svećenicu, što je element koji je vjerojatno preuzet iz Minojske kulture.⁸⁷

Natpisi na linear B pismu referiraju se i na damos, a značenje tog pojma u brončanodobnom kontekstu nije posve jasno, a iako je moguće da označava okrug, ili cijeli narod unutar okruga, najvjerojatnije korespondira s rječju tamkaru, poznatoj iz pisanih izvora s istoka, a označava službenog trgovca koji je po nalogu palače bio zadužen za prekomorsku trgovinu, ali i diplomatske odnose, što svjedoči čvrstoj kontroli koju je palača imala nad ekonomijom.⁸⁸

Kao i druge kulture tog vremena, mikenska Grčka poznavala je robovlasništvo. Većina robova bile su žene koje su obavljale različite obrtničke poslove, a s njima su popisana i djeca.⁸⁹ Robovi su se mogli pribaviti na dva načina, trgovinom ili oružanim sukobom.⁹⁰ Popisi napisani linear B pismom bilježe načine na koji je osoba postala rob. Također se bilježilo i odakle su robovi došli, a popisi upućuju na to da je većina došla s maloazijskih obala, gdje su Ahejci uspostavili vlastite emporije ili kolonije, ali i vodili ratne sukobe, o čemu svjedoče hetitski izvori te tradicija.⁹¹

⁸⁶ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁸⁷ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁸⁸ Dž. Čedvik, 1980., 114-124; F. C. Woudhuizen, 2005., 143-144.

⁸⁹ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁹⁰ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

⁹¹ Dž. Čedvik, 1980., 114-124.

3.4. Karakteristike Mikenske kulture

Mikenska kultura se razvila pod specifičnim utjecajima koje su Minojska kultura i druge istočnomediteranske kulture imale na nju. Iako karakteristike Mikenske kulture pokazuju velike sličnosti s karakteristikama Minojske kulture, ipak se od nje razlikuju, u prvom redu zbog ratnički nastrojene naravi mikenske elite, što se najbolje može uočiti u ahejskim umjetničkim ukusima. Pripadnici Mikenske kulture su tako razvili jedinstven stil prepoznatljiv u administrativnom i političkom sustavu palača, pismu, proizvodnji, umjetnosti, graditeljstvu, u ritualnim, pogrebnim, religijskim i drugim običajima.⁹²

Religija mikenske Grčke je preteča klasične helenske religije te se većina kasnijih olimpijskih božanstava pojavljuje i unutar Mikenske kulture, iako uglavnom s nešto drugačijom ulogom. Vjeruje se da se mikenska religija razvila kao kombinacija starije indoeuropske religije, uz utjecaje Minojske kulture, ali i utjecaje religija s istoka s kojima je Mikenska kultura došla u kontakt. Natpisi iz Pila sugeriraju da je Posejdon najvažnije pilsko božanstvo.⁹³ Nalazi pokazuju da su uz religiju, važan aspekt mikenskog društva činili pogrebni i ritualni običaji, među kojima se ističe štovanje kulta umrlih, odnosno kulta predaka, što je moguće praksa koja se zadržala na prostoru Grčke i koja je u korijenima kasnije prakse štovanja kulta heroja, koja je značajno utjecala na razvoj epskog pjesništva i homerske tradicije.⁹⁴ Zbog toga su mikenski ukopi polučili neke od najznačajnijih nalaza vezanih za kulturu, čija je specifičnost važna prilikom promatranja njihove prisutnosti po istočnom Mediteranu. Najstarije pronađene grobnice su veliki ukopi u obliku okna. Ipak Mikenska kultura je poznatija po kasnijim grobnicama u obliku tolosa, među kojima se ističe tzv. Atrejeva riznica u Mikeni. Aristokracija je pokapana uz velike količine bogatih grobnih priloga.⁹⁵ Kao i natpisi na linear B pismu, koji otkrivaju da su najvažnije službe u mikenskom društvu vezane za vojsku, mikenski ukopi svjedoče o tome da je na čelu mikenskog društva bila vojnička aristokracija, pa su tako njeni pripadnici pokapani, među ostalim, uz oružje, za razliku od običnih vojnika.⁹⁶

⁹² J. L. Crowley, 2010., 280-282.

⁹³ Za više o religiji mikenske Grčke v. W. K. C. Guthrie, 2008., 856-871.

⁹⁴ W. Cavanagh, 2010., 335-340.

⁹⁵ R. Castleden, 2005., 91-103; W. Cavanagh, 2010., 335-340.

⁹⁶ R. Castleden, 2005., 91-103; W. Cavanagh, 2010., 335-340.

4. Utjecaj Mikenske kulture na istočnomediteranske civilizacije

4.1. Prostor

U ovom poglavlju bit će obrađen utjecaj Mikenske kulture na području Male Azije, Egipta, Cipra i Levanta. Teritorij koji je tu obuhvaćen u periodu kasnog brončanog doba, kulturno i politički najviše je pod utjecajem dvije najveće sile tog doba, a to su Egipatsko i Hetitsko kraljevstvo. Odnos ove dvije države uvelike je oblikovao život istočnomediteranskih naroda kasnog brončanog doba, od inicijalnog širenja i prvih kontakata te početka dobro zabilježene (i očuvane) međusobne diplomacije, do prvih neprijateljstava koja kulminiraju u prvoj polovini 13. st. pr. Kr. bitkom kod Kadeša, a koja donose različita politička i trgovinska embarga, pa do potpisivanja primirja 1269. pr. Kr., koje su ugovorili Ramzes II. i Hattušili III., nastalog vjerojatno pod utjecajem zajedničkog straha od širenja Asiraca s istoka. Postignuto primirje održalo se sve do propasti hetitske države i rezultiralo je stoljećem stabilnosti i povoljnih ekonomskih uvjeta unutar istočnomediteranskog bazena, a u takvim se okolnostima širi i Mikenska kultura, koja je, nakon osvajanja Krete, uspostavila dominaciju na egejskim otocima, što je stvorilo preduvjete za trgovačko i političko širenje prema istoku.⁹⁷

Mikenski nalazi se na egejskim otocima počinju pojavljivati od kraja 15. st. pr. Kr., a pretpostavlja se da je u periodu idućeg stoljeća uspostavljena kulturna dominacija na većini te direktna politička dominacija barem na dijelu egejskih otoka. U tom kontekstu se može istaknuti otok Rodos, koji je nedvojbeno bio pod mikenskom kontrolom i koji je vjerojatno bio centar mikenskog širenja prema Maloj Aziji.⁹⁸ Korespondencija između kralja Ahhiyawe i Muwattallia II. (CTH 183) otkriva da je Ahhiyawa krajem 15. ili početkom 14. st. pr. Kr. dobila vlast nad nekim otocima u Egejskom moru kao rezultat ženidbe kralja Ahhiyawe i kćeri kralja maloazijske države Assuwe, s kojom su Hetiti bili u sukobu.⁹⁹ Prekomorske aktivnosti mikenskih gradova rezultat su siromaštva grčke zemlje prirodnim sirovinama, zbog čega su osiguravanje trgovačkih veza i kontrola nove zemlje bili nužni da bi se politički i ekonomski sustav palača održao. Mikenski gradovi su na istočnom Mediteranu trgovali srebrom, vunom, uljima, keramikom, luksuznim predmetima, ali i predmetima za svakodnevnu upotrebu.¹⁰⁰ Iako su grčki gradovi geografski previše udaljeni da bi hetitske ili egipatske vanjske politike mogle

⁹⁷ C. W. Blegen, 2008., 181-182; R. Castleden, 2005., 210-211; C. Mee, 2010., 374.

⁹⁸ C. Mee, 2010., 365-369.

⁹⁹ G. M. Beckman, T. R. Bryce, E. Cline, 2011., 134-140.

¹⁰⁰ C. Mee, 2010., 364.

na njih imati direktan utjecaj, pisani izvori i materijalni ostaci pokazuju da su mikenske prekomorske aktivnosti uvelike ovisile o tamošnjim političkim okolnostima. Tu se u prvom redu misli na prostor Male Azije, na kojem Ahejci igraju značajnu političku ulogu, što je posvjedočeno u hetitskim diplomatskim natpisima, koji svjedoče o periodima neprijateljstva Hetita i Ahejaca, nastalih zbog uplitanja Ahejaca u sukobe naroda s obala Male Azije, ali i o periodima primirja, u kojima se na kralja Ahhiyawe referiralo kao na velikog vladara, u rangu s vladarima egipatske, hetitske i babilonske države.¹⁰¹ Uz to, Mikenska kultura je širenjem i trgovinom postala integralni dio ekonomskog bazena na istočnom Mediteranu koji su činili narodi i države međusobno ovisni o razmjeni resursa. Taj sustav, kao i sve kulture koje je zahvaćao, doživljava svoj vrhunac na samom kraju brončanog doba, ali niz povezanih i nepovezanih katastrofa koji je nedugo nakon uslijedio i doveo do njegove propasti, pokazuje koliko je bio fragilan.¹⁰²

Iako se ovaj rad bavi mikenskim utjecajem na području istočnog Mediterana, to ne znači da Mikenska kultura nije ostavila traga i u drugim krajevima. Mikenjani su se širili i uspostavljali kontakte prema sjeveru i zapadu, zbog čega su nalazi koji se pripisuju Mikenskoj kulturi, kao i lokalni nalazi s elementima Mikenske kulture, pronađeni u srednjoj, istočnoj i južnoj Europi, od kojih se izdvajaju nalazi na prostoru današnje Italije.¹⁰³ Ipak, količina mikenskih nalaza u Europi (ne računajući naravno Grčku) znatno je manja nego u istočnomediteranskom bazenu, a manjak nalaza, poglavito pisanih, otežava shvaćanje konteksta u kojem su se ti nalazi pronašli na mjestu u kojem su iskopani. Konkretno, teško je pisati gdje se radi o direktnom mikenskom kontaktu s ostalim europskim kulturama, a gdje o kopiranju stila ili činjenici da su i te druge kulture, koje su došle u kontakt s Grcima, mogle trgovati mikenskim predmetima na sjeveru i zapadu Europe. Jedan od najboljih primjera mikenskog kontakta s ostatkom Europe je trgovina jantarom, od kojeg su Grci proizvodili jedinstvene luksuzne predmete, a koji je dolazio iz Baltika.¹⁰⁴ U svakom slučaju, nedvojbeno je postojanje velikih trgovačkih ruta i direktnog te indirektnog kontakata između Grka i drugih europskih kultura, pri čemu je moguće mikenske gradove promatrati kao medijatore između Europe i istočnog Mediterana.¹⁰⁵

¹⁰¹ R. Casteleden, 2005., 202-208.

¹⁰² R. Casteleden, 2005., 218-223.

¹⁰³ A. F. Harding, 1984., 1-15.

¹⁰⁴ A. F. Harding, 1984., 1-15.

¹⁰⁵ A. F. Harding, 1984., 1-15.

4.2. Cipar

Najveći utjecaj Mikenske kulture na prostoru istočnog Mediterana vidljiv je na Cipru. Krajem 15. st. pr. Kr, ciparski gradovi doživljavaju jak ekonomski i kulturni uzlet te dolaze u kontakt s Mikenskom kulturom, a materijalni nalazi pokazuju da je ciparska kultura već ranije bila u kontaktu s Minojskom kulturom. Nakon pada Minojske kulture i početka dominacije Mikenske kulture, ciparski i grčki centri uspostavljaju trgovačke veze, a s vremenom lokalna ciparska proizvodnja počinje poprimati mikenske karakteristike.¹⁰⁶ Okolnosti koje su pogodovale uspostavljanju ahejsko-ciparskog odnosa od kraja 15. st. pr. Kr. su ahejsko zauzimanje Krete i preuzimanje minojskih trgovačkih ruta, ali i mir na istočnom dijelu Mediterana koji je uspostavljen na temelju politika koje je provodio Egipat za vrijeme vladavine 18. dinastije, nakon protjerivanja Hiksa, poglavito u periodu vladavine Tutmozisa III. sredinom 15. st. pr. Krista, kada ciparski gradovi počinju intenzivnije trgovati s gradovima diljem istočnog Mediterana.¹⁰⁷ Najveća količina nalaza koji pripadaju Mikenskoj kulturi na Cipru su oslikane vaze, kojih je tamo pronađeno više nego u ikojem području koje je došlo u kontakt s Ahejcima. Spomenute vaze su na ciparsko tlo došle uglavnom trgovinom, ali neke su rezultat lokalne proizvodnje koja je kopirala mikenski stil.¹⁰⁸ Iako bi količina nalaza mogla upućivati na postojanje mikenskih naseobina na Cipru prije 13. st. pr. Kr., ta teza je odbačena zbog nedostatka drugih karakteristika specifičnih za Mikensku kulturu, u prvom redu pogrebnih običaja, koji su, sudeći prema arheološkim iskapanjima zadržali karakteristike lokalne kulture.¹⁰⁹ Iako, dakle, najvjerojatnije nisu imali svoje naseobine (prije 13. st. pr. Kr.), Grci su koristili ciparske luke kao dio svoje trgovačke rute. Najvažniji resurs koji je s Cipra išao u grčke gradove bio je bakar, po kojem je otok bio poznat, a povoljan geografski položaj omogućio je grčkim trgovcima da na Cipru trguju i s egipatskim dobrima kao i onima s Levanta.¹¹⁰

Kraj 13. st. pr. Kr. obilježava veliki broj migranata iz Grčke koji se mirnim te nešto manje mirnijim putem trajno naseljavaju na Cipru te uspostavljaju kulturnu dominaciju, u periodu u kojem je prema arheološkim iskapanjima uništen Pil, prijestolnica kralja Nestora te jedan od najvažnijih centara mikenske kulture.¹¹¹ Val migranata je rezultirao uništenjem brojnih gradova na Cipru. Doseljeni Grci su zauzeli i naselili neke od gradova, koje su potom dodatno

¹⁰⁶ P. P. Bentacourt, 2010., 218-221; H. W. Catling, 2008., 188.

¹⁰⁷ H. W. Catling, 2008., 196-198.

¹⁰⁸ H. W. Catling, 2008., 198-201..

¹⁰⁹ H. W. Catling, 2008., 198.201.

¹¹⁰ H. W. Catling, 2008., 198-201.

¹¹¹ H. W. Catling, 2008., 207-208.

utvrdili, a najznačajnije nalazište koje potvrđuje mikensku prisutnost je grad Enkomi.¹¹² Idući period od otprilike pola stoljeća, donosi kulturni prosperitet gradova na Cipru, čija kultura poprima karakteristike Mikenske kulture, no to je prekinuto novim valom uništavanja gradova, što se može pripisati vojnim aktivnostima Naroda s mora, u kojima su vjerojatno sudjelovali i neki pripadnici Mikenske kulture.¹¹³

Cipar se između 18. i 11. st. pr. Kr. spominje u brončanodobnim pisanim izvorima od kojih su najvažniji oni egipatski te hetitski, a spominje se pod imenom Alashiya, iako nije jasno obuhvaća li to kraljevstvo cijeli teritorij Cipra ili samo jedan njegov dio. I egipatski i hetitski izvori ukazuju na vazalni odnos kraljevstva Alashiye naspram ove dvije najveće sile tog doba.¹¹⁴

Korespondencija između faraona i kralja Alashyie odvijala se na klinastom pismu i akademskom jeziku, no unatoč tome, takvi natpisi nisu pronađeni na Cipru, što je jedan od argumenata protiv identifikacije Alashiye s Ciprom. Ipak, nedostatak dokaza ne znači njihovo nepostojanje. Pismenost na Cipru je poznata još od prvih kontakata s Minojskom kulturom, nakon čega se razvilo posebno ciparsko-minojsko pismo.¹¹⁵ Hetitski izvori (CTH 147) se referiraju na Alashiyu od kraja 15. st. pr. Kr., kada hetitski vazal Madduwattaš organizira pobunu te uspostavlja vlast na području hetitskih teritorija u jugozapadnoj Anatoliji te na Cipru. Madduwattaš je prema izvorima tijekom pobune u savezu s Attarshiyashom iz Ahhiye.¹¹⁶ U tom imenu je možda moguće vidjeti hetitsku verziju imena homerskog Atreja, kralja Mikene te Agamemnonovog i Menelajevog oca.¹¹⁷ Attarshiyashu Hetiti ne nazivaju kraljem, pa se može zaključiti da se radi o ahejskom vojskovođi koji djeluje samostalno ili u savezu sa kraljem s grčkog kopna, a njegove vojne aktivnosti se događaju u periodu neposredno nakon mikenskog osvajanja Knossosa i širenja po istočnom Mediteranu te korespondiraju najranijim mikenskim nalazima na Cipru.¹¹⁸

Mikenska kultura se u nekom obliku održala na Cipru i nakon propasti mikenskih centara u Grčkoj, a iako je Cipar u cjelini zadržao svoju lokalnu kulturu, ona je u narednim stoljećima pokazivala elemente i utjecaje Mikenske kulture.¹¹⁹ Priče o mikenskoj kolonizaciji Cipra su kroz usmenu predaju pronašle svoj put do homerske tradicije. Grčki mitovi o Cipru

¹¹² H. W. Catling, 2008., 207-213.

¹¹³ H. W. Catling, 2008., 207-213.

¹¹⁴ H. W. Catling, 2008., 201-205.

¹¹⁵ H. W. Catling, 2008., 201-205.

¹¹⁶ H. W. Catling, 2008., 201-205..

¹¹⁷ G. M. Beckman, 1996., 144-151; H. W. Catling, 2008., 201-205.

¹¹⁸ G. M. Beckman, T. R. Bryce, E. Cline, 2011., 97-100.

¹¹⁹ H. W. Catling, 2008., 207-213.

vežu se uz putovanja junaka u periodu nakon Trojanskog rata, odnosno na samom kraju doba heroja. Junaci su u svojim lutanjima izazvanim nesrećama došli do Cipra i tamo osnovali različite gradove, pa je tako Agapenor osnovao koloniju u Paphosu, Teucer je osnovao koloniju u Salamini, pri čemu se ta tradicija vjerojatno odnosi na Enkomi, a Pheidippus je osnovao koloniju u Coansu.¹²⁰ Iako su gradovi o kojima govori grčka tradicija osnovani ranije, a ne na samom kraju mikenske povijesti, svi pokazuju tragove mikenske prisutnosti u 13. i 12. st. pr. Kr., pa je moguće da su mikenske migracije krajem brončanog doba ostale upamćene među kasnijim Grcima.¹²¹

¹²⁰ H. W. Catling, 2008., 215-216.

¹²¹ H. W. Catling, 2008., 215-216.

4.3. Egipat

Iako je količina mikenskih nalaza u Egiptu najmanja u odnosu na druga područja koja se obrađuju u ovom poglavlju, egipatski pisani izvori obrađeni ranije pomažu razjasniti odnos ova dva naroda. Pisani izvori i materijalni dokazi svjedoče o tome da je diplomatski kontakt Egipta i mikenske Grčke postojao od 15. st. pr. Kr., za vrijeme vladavine faraona Tutmozisa III., u periodu u kojem je Egipat već imalo razvijene trgovačke odnose s kretskim gradovima. Trgovački odnosi mikenske Grčke i Egipta postaju intenzivniji početkom 14. st. pr. Kr., za vrijeme faraona Amenhotepa III., kada Egipćani od Ahejaca kupuju srebro, vjerojatno u zamjenu za zlato i bjelokost, dok materijalni ostaci pokazuju da je veća količina mikenskih nalaza u Egipat počela dolaziti sredinom 14. st. pr. Kr., u periodu vladavine faraona Amenofisa IV. Ekhnatona, koji je kroz svoje reforme poticao uvoz stranih predmeta, pa je tako najveći korpus mikenskih predmeta u Egiptu pronađen u njegovoj prijestolnici u Tell El Amarni.¹²² Osim u Amarni, važnija nalazišta su i u Pi-Ramessesu te Deir el-Medini, dok je na prostoru Grčke najviše egipatskih nalaza pronađeno u Mikeni, što može svjedočiti o tome da je Mikena bila središte kraljevstva Danaje, koje Egipćani spominju.¹²³

Izuzev trgovine, materijalni nalazi kao i pisani izvori ukazuju na to da je Egipat imao razvijene službene diplomatske odnose s mikenskom Grčkom, pri čemu se odvijala razmjena luksuznih dobara. Takva razmjena u sklopu diplomatskih odnosa bila je ceremonijalna praksa među elitom, široko raširena na istočnom Mediteranu i šire, o čemu svjedoče brončanodobni pisani izvori.¹²⁴ Posebnu ulogu u toj razmjeni između mikenskog svijeta i Egipta imala je maslina koja je imala različite primjene, od prehrane, u ritualnim obredima ili kao sirovina za proizvodnju raznih vrsta ulja, uključujući i luksuzna mirisna, a čini se da je u periodu prve polovine 14. st. pr. Kr. bila rezervirana za elitu. Egipatska klima i reljef nisu povoljni za rast divljih maslina, koje su bile nužne za širu upotrebu proizvoda, jer umijeće sadnje maslina u tom periodu nije bilo na razini da zadovolji potrebe elite, zbog čega su je morali uvoziti iz ostalih područja istočnog Mediterana, a izgledno je da je upravo najveći dio njenog uvoza dolazio s grčkog tla, gdje su klima i reljef omogućili rast velike količine divljih maslina.¹²⁵ Osim

¹²² J. M. Kelder, 2009., 339-341.

¹²³ R. Castleden, 2005., 195-196; J. M. Kelder, 2009., 342.

¹²⁴ D. W. J. Gill, 2010., 28; J. M. Kelder, 2009., 342-348.

¹²⁵ J. M. Kelder, 2009., 342-348.

trgovine, diplomatskih odnosa i razmjene luksuznih dobara, postoje indicije da su sredinom 14. st. pr. Kr., Egipćani koristili ahejske ratnike kao plaćenike u sukobu s Libijcima.¹²⁶

Iako nakon vladavine Amenofisa IV. nestaju tragovi razvijenih diplomatskih odnosa s Grcima, mikenski se nalazi pojavljuju u Egiptu sve do kraja 13. st., ali u znatno manjem broju nego prije.¹²⁷ Vjeruje se da su na prikazu žene faraona Ramzesa II. prikazane naušnice mikenskog stila, koje su moguće došle kao službeni dar prilikom krunidbe, ali za to nema dokaza u pisanim izvorima, dok bi takva teza potvrdila postojanje diplomatskih odnosa i nakon 14. stoljeća.¹²⁸ Uzrok smanjenja egipatsko-mikenskog kontakta od prve polovine 14. stoljeća pr. Kr. je vjerojatno okretanje egipatske politike prema Levantu te početku egipatskog sukoba s Hetitima, dok se u istom tom periodu pojačavaju i mikenske aktivnosti na zapadnoj obali Male Azije, vjerojatno kao rezultat slabljenja hetitskog utjecaja na tom području, što su Ahejci ekonomski i politički iskoristili.¹²⁹

¹²⁶ D. W. J. Gill, 2010., 22; J. M. Kelder, 2009., 347; C. Mee, 2010., 378-379.

¹²⁷ J. M. Kelder, 2009., 347-349; C. Mee, 2010., 378-379.

¹²⁸ J. M. Kelder, 2009., 347-349.

¹²⁹ R. Castleden, 2005., 213-216.

4.4. Mala Azija

Nakon uspostavljanja kulturne i političke dominacije na Egejskom moru krajem 15. i početkom 14. st. pr. Kr., Mikenska kultura je došla i do zapadnih obala Male Azije, kada se datiraju najstariji mikenski nalazi na ovom području. Količina mikenskih nalaza u Maloj Aziji se povećava od 14. st. pr. Kr., sve do druge polovice 13. st. pr. Kr., kada količina nalaza počinje opadati.¹³⁰ Arheološka slika mikenskih nalaza u Maloj Aziji popraćena je onim što je poznato o djelovanju kraljevstva Ahhiyawe, pa je izgledno da je ahejski utjecaj u Anatoliji direktno ovisio o odnosu Mikene i Hattuše. Prostor zapadnih obala Male Azije u periodu kasnog brončanog doba bio je podijeljen na manja kraljevstva, koja su uglavnom imala vazalan odnos prema hetitskom kralju, ali je poznato i da su formirali saveze te dizali oružane pobune protiv prijestolnice u Hattuši. Ahhiyawa je iskorištavala političke nestabilnosti u Maloj Aziji te podupirala pobunjenike koji su destabilizirali hetitsku vlast, nakon čega je sama direktno zagospodarila dijelom tamošnjeg teritorija, s centrom u Miletu, koji je postao mikenska kolonija.¹³¹ Milet je jedini lokalitet na ovom području za kojeg se sa sigurnošću može ustvrditi da je bio mikenska kolonija, dok se postojanje mikenskih zajednica može ustvrditi u Efezu, Iasosu i Musgebiju.¹³² Mikenski nalazi se pojavljuju i na lokalitetima koji ne pokazuju mikensku prisutnost, ali su nalazi tamo došli kao rezultat trgovine, nakon čega bi lokalna proizvodnja počela kopirati mikenski stil.¹³³

Manja količina mikenskih nalaza u Maloj Aziji krajem 13. st. pr. Kr., može se objasniti hetitskim natpisom (CTH 182) iz kojeg je poznato da je kralj Tudhaliya IV. osvojio Milet i tako okončao mikensku političku prisutnost na ovom području, pa je u korespondenciji (CTH 105) istog kralja i njegovog vazala iz Amurrua vidljivo da Hetiti više ne smatraju Ahhiyawu velikim kraljevstvom, a spomenuti izvori su nastali u istom periodu u kojem na grčkom tlu mikenski centri pokazuju prve znakove propasti.¹³⁴

¹³⁰ J. M. Kelder, 2006., 50-54; C. Mee, 2010., 372-374.

¹³¹ J. M. Kelder, 2006., 50-54; C. Mee, 2010., 372-374.

¹³² J. M. Kelder, 2006., 50-54; C. Mee, 2010., 372-374.

¹³³ J. M. Kelder, 2006., 50-54; C. Mee, 2010., 372-374.

¹³⁴ G. M. Beckman, T. R. Bryce, E. Cline, 2011., 67-68; G. M. Beckman, T. R. Bryce, E. Cline, 2011., 131-133.

4.4.1. Sjeverozapadna Anatolija

Sjeverozapadna Anatolija je geostrateški vrlo važno područje na kojem se posebno ističe grad Troja. Troja je grad u sjeverozapadnoj Turskoj, najpoznatiji kao mjesto radnje slavnog Homerovog epa Ilijade, odnosno kao poprište Trojanskog rata. Gradom je prema mitu vladao kralj Prijam, čiji je sin Paris iz Sparte oteo Helenu, najljepšu ženu na svijetu te suprugu spartanskog kralja Menelaja. Kao odgovor na Heleninu otmicu, Menelaj i njegov brat Agamemnon, kralj Mikene, okupljaju veliku vojsku iz cijele Grčke te kreću na pohod protiv Troje. U ratu sudjeluje veliki broj heroja kao npr. Ahilej, Odisej, Ajant, Nestor s grčke strane te Hektor, Eneja i Deifob s trojanske. Nakon desetogodišnje opsade Troja pada u slavnoj epizodi s trojanskim konjem, a većina Trojanaca biva ubijena ili odvedena u roblje.¹³⁵ Trojanski rat najpoznatija je poveznica brončanodobne mikenske Grčke i istočnog Sredozemlja. Iako se stoljećima smatralo da homerska tradicija govori o izmišljenim događajima te je Prijamov grad pao u legendu, sve dok njemački trgovac Heinrich Schliemann, inspiriran Ilijadom i Odisejom nije 1870., na brdu Hisarlik (u SZ Turskoj) iskopao ostatke grada za koji se danas vjeruje da je mitska Troja. Homer za Troju koristi i ime Ilij, po čemu se i ep zove Ilijada, a stanovnike naziva Trojancima i Dardancima. Toponimi Troja i Ilij su u mitologiji objašnjeni osnivačima Trosom i Ilijem, ali nije u potpunosti jasno za što se u tradiciji koristilo jedno ime, a za što drugo. Jedno od objašnjenja je da se jedno od imena koristi za sam grad, a drugo za državu.¹³⁶ Hetitski izvori se u više navrata referiraju na grad Wilusu, za koji se danas vjeruje da odgovara gradu koji je Schliemann iskopao na Hisarliku, odnosno homerskoj Troji. Osim lingvističkih sličnosti s Ilijem, drugim imenom za Troju, izvori pružaju i geografske tragove koji bi Wilusu smjestili na sjeverozapadnu obalu Male Azije, preciznije na položaj Troje. Jedan od najznačajnijih tekstova (CTH 76) u kojima se spominje Wilusa je sporazum između hetitskog kralja Muwatallija i Alaksandua, kralja Wiluse iz prve polovine 13. st. pr. Kr., u kojem se potvrđuje Alaksanduov vazalni odnos naspram hetitskog kralja te se referira na višestoljetno prijateljstvo Wiluse i Hattuše.¹³⁷ Spomen Alaksandua kao kralja Wiluse je značajan jer nosi sličnosti s onim što je poznato iz homerske tradicije, preciznije s Parisom, princom Troje, kojemu je prema Ilijadi drugo ime Aleksandar. Bez obzira na homersku tradiciju, Alaksandu je zasigurno hetitska verzija imena Aleksandar, koje je grčko, a ne anatolijsko. Osim spomena Alaksandua

¹³⁵ M. Wood, 2008., 23-30.

¹³⁶ M. Wood, 2008., 23-30.

¹³⁷ G. M. Beckman, 1996., 82-88.

koje vuče konotacije na epski ciklus, izvori koji se referiraju na Wilusu pružaju podatke i o božanstvima koja su zaštitnici tog grada prilikom sklapanja ugovora s vlastima u Hattuši, a ističe se božanstvo koje se zove Apaliunas, za koje se smatra da predstavlja izvornu verziju boga Apolona, koji je prema homerskoj tradiciji glavni bog zaštitnik Troje i čija je uloga u Ilijadi značajna.¹³⁸

Danas se kao lokacija Prijamove Troje, ali i hetitske Wiluse, uzimaju slojevi Troja VIh i Troja VIIa. Razlog zbog kojeg se oba sloja prepoznaju kao homerska Troja je taj što između njih postoji kulturni kontinuitet. Ti su slojevi vremenski smješteni u kasno brončano doba, a osim vremenski, arheološka iskapanja su pokazala da se i fizički radi o gradovima koji se po opisu mogu usporediti s onim što je opjevano u Homerovim stihovima.¹³⁹ Troja VIh je bila velik, razvijen i bogat grad te predstavlja kulturni vrhunac u odnosu na sve slojeve na Hisarliku. Uništena je vjerojatno zbog potresa oko 1250. g. pr. Kr. Preživjeli stanovnici su ju obnovili čime nastaje Troja VIIa, koja je veći grad u odnosu na Troju VIh, ali arheološki nalazi ukazuju na smanjenje kvalitete proizvodnje. Troja VIIa uništena je u požaru, odnosno u okolnostima oružanog sukoba oko 1175. g. pr. Kr.¹⁴⁰

Najraniji kontakt između pripadnika Mikenske kulture i Trojanaca se vjerojatno dogodio kao rezultat mikenske potrage za novim trgovačkim i plovnim putevima. Kontakt između Troje i brončanodobne Grčke je bio najizrazitiji tijekom 14. stoljeća pr. Krista. Dio nalaza mikenskog stila pronađenih u Troji i okolici došao je s grčkog kopna, a dio je lokalne proizvodnje. Unatoč relativno velikoj količini nalaza mikenskog stila, oni čine mali postotak ukupnih nalaza, zbog čega je teško govoriti o mikenskoj naseobini u sjeverozapadnoj Anatoliji.¹⁴¹ Osim materijalnih nalaza i hetitski pisani izvori svjedoče o kontaktu Troje i mikenske Grčke. U natpisu (CTH 181) iz sredine 13. st. pr. Kr., hetitski kralj se obraća kralju Ahhiyawe, s kojim je u prijateljskim odnosima te ga zove svojim bratom, ali spominje i neprijateljstva koja su imali u vezi Wiluse, iako nije jasno odnosi li se to na isključivo diplomatski ili oružani sukob.¹⁴²

Uz Troju, važno nalazište u sjeverozapadnoj Anatoliji je i Besik Tepe, gdje su iskopani ostaci lokaliteta gdje su se nalazili luka i groblje drevnog Iliona. U Besik Tepeu su pronađeni

¹³⁸ G. M. Beckman, 1996., 82-88; M. Wood, 2008., 296-307.

¹³⁹ N. Fields, 2004., 8-29.

¹⁴⁰ N. Fields, 2004., 8-29.

¹⁴¹ J. M. Kelder, 2006., 75-77.

¹⁴² G. M. Beckman, T. R. Bryce, E. Cline, 2011., 121.

grobovi od kojih neki pripadaju lokalnoj kulturi, ali neki pokazuju i elemente Mikenske kulture, s oko 40 nalaza koji se pripisuju Mikenskoj kulturi.¹⁴³

4.4.2. Zapadna Anatolija

Mikenska prisutnost i utjecaj u zapadnoj Anatoliji vjerojatno su rezultat ahejskog zauzimanja otoka Rodosa u 15. st. pr. Kr., odakle se mikensko djelovanje širilo prema ovoj regiji. Na Rodosu je prije 15. st. pr. Kr. vidljiva prisutnost Minojske kulture, a nakon slabljenja utjecaja i pomorske moći Krete, nalazi na otoku počinju pokazivati tragove Mikenske kulture.¹⁴⁴ Najvažniji mikenski nalazi na Rodosu su ukopi mikenskog stila, koji nepobitno svjedoče o mikenskoj prisutnosti na otoku. Prilozi, od kojih se izdvajaju mačevi, pronađeni u tim ukopima, svjedoče o prisutnosti mikenske ratničke aristokracije na Rodosu.¹⁴⁵ Također, arheološka iskapanja pokazuju da su Ahejci koristili starije nastambe na otoku, što ukazuje na njihovo trajno naseljavanje i to u većem opsegu. Ti nalazi su važni jer mogu posvjedočiti o ahejskom vojnom zauzimanju i naseljavanju Rodosa, nakon čega su dotadašnji stanovnici istjerani, a njihove kuće nastanjene ahejskim stanovništvom.¹⁴⁶ Materijalni nalazi pokazuju da je veći dio njih došao direktno s grčkog kopna, dok je jedan dio proizveden na samom otoku.¹⁴⁷ Važnost Rodosa za Mikensku kulturu je vidljiva u činjenici da je nakon zauzimanja Rodosa mikenska prisutnost vidljiva na devet otočnih lokaliteta, dok je u idućem stoljeću taj broj narastao na dvadeset i četiri, zbog čega se, uz velik broj ukopa, od kojih se izdvajaju oni ratničke elite s bogatim grobnim priložima, kao i drugih materijalnih nalaza, drži da je otok Rodos bio mikenska kolonija.¹⁴⁸

Najznačajnije nalazište u zapadnoj Anatoliji je Efez, u kojem su iskopani brojni mikenski nalazi iz 14. st. pr. Kr., dok ih ranije i nakon toga gotovo i nema. Pronađeni su ritualni artefakti, grobnice i lončarija, a osim toga značajan nalaz je i mikenski bodež te moguće mikensko svetište na mjestu kasnijeg slavnog Artemizija, dok se dio zidina često identificira kao mikenski, ali ta je teza dvojbeno, odnosno, moguće je da se radi anatolijskom stilu zidina, sličnom onom s područja Grčke.¹⁴⁹ Navedeni nalazi svjedoče o mikenskoj prisutnosti u Efezu,

¹⁴³ J. M. Kelder, 2006., 55-56.

¹⁴⁴ M. Benzi, 1988., 59.

¹⁴⁵ M. Benzi, 1988., 59-62.

¹⁴⁶ M. Benzi, 1988., 59-62.

¹⁴⁷ M. Benzi, 1988., 61-62.

¹⁴⁸ M. Benzi, 1988., 61-62.

¹⁴⁹ J. M. Kelder, 2006., 67-71.

dok sveukupni nalazi u Efezu iz perioda kasnog brončanog doba pokazuju da je kultura u gradu bila mješavina mikenskih i lokalnih utjecaja.¹⁵⁰ Brončanodobno ime grada je Apaša te je bila centar Arzawe, države na jugozapadu Male Azije, koja je imala kulturopolitičke veze s mikenskim centrima. Arzawa je s Hetitima u sukobu tijekom 14. stoljeća pr. Kr. te se u tom periodu najvjerojatnije kulturno i politički okreće mikenskim centrima, o čemu svjedoče i materijalni nalazi u Efezu.¹⁵¹ Mikenska prisutnost je u Efezu vidljiva samo u 14. stoljeću pr. Kr., nakon čega grad pada pod hetitski utjecaj, a jedno od objašnjenja za smanjenje mikenske prisutnosti u Efezu nakon 14. st. pr. Kr. je i propadanje mikenske kolonije na Rodu, preko koje je velik broj mikenskih nalaza stigao na ovo područje.¹⁵²

Značajno nalazište u zapadnoj Anatoliji je i Panzatepe, gdje su pronađeni ostaci tolos grobnica, koje možda svjedoče o mikenskoj prisutnosti, kao i ukopa u obliku okna, koji pokazuju elemente Mikenske kulture, ali osim mikenskih nalaza, u grobovima je vidljiv i utjecaj Levanta i Egipta. Mikenska lončarija je pronađena u većoj količini, zajedno sa anatolijskom, a među nalazima se ističu i ostaci mikenskog oružja.¹⁵³ U Torbaliu, koji je prepoznat kao Puranda iz hetitskih izvora, pronađena je značajna količina mikenskih nalaza, od kojih se izdvajaju ostaci kiklopskih zidina, iako to ne mora biti utjecaj Mikenske kulture, nego lokalne anatolijske.¹⁵⁴ Mikenski nalazi pronađeni su u današnjoj Staroj i Novoj Smirni, ali ih je nedovoljno da bi upućivali na postojanje mikenske naseobine, a manja količina mikenskih nalaza pronađena je i u Elaiiai, koja se nalazi nedaleko od Lezbosa, kao i u Larisi, Pitanei, Phocaeai, Bakla Tepeu, gdje je pronađen mikenski kalež u jednom ukopu te Reisdereu.¹⁵⁵ U Sardisu je pronađena manja količina nalaza te primjer lokalnog kopiranja mikenskog stila, a nalazi su značajni jer se datiraju u kasni period mikenske povijesti, od 13. do 11. stoljeća pr. Krista.¹⁵⁶

¹⁵⁰ J. M. Kelder, 2006., 67-71.

¹⁵¹ J. M. Kelder, 2006., 67-71.

¹⁵² J. M. Kelder, 2006., 67-71.

¹⁵³ J. M. Kelder, 2006., 54-63.

¹⁵⁴ J. M. Kelder, 2006., 58.

¹⁵⁵ J. M. Kelder, 2006., 54-60.

¹⁵⁶ J. M. Kelder, 2006., 60.

4.4.3. Jugozapadna Anatolija

U jugozapadnoj Anatoliji nalazi se jedini lokalitet za koji se sa sigurnošću može ustvrditi da je bio mikenska kolonija, a to je Milet. To potvrđuju arheološki nalazi kao npr. lončarija, ukopi, koji se prepoznaju kao mikenski, ritualni artefakti, nakit, oružje i dr., ali i pisani izvori tog vremena, odnosno hetitski diplomatski natpisi koji se na Milet referiraju kao Milawanda.¹⁵⁷ Osim Mileta, mikenska te ranija minojska prisutnost vidljive su i u Iasosu te Musgrebiju u kojem su osim lončarije vidljivi i mikenski pogrebni običaji uz one anatolijske, domorodačke.¹⁵⁸

Milet je najznačajniji mikenski lokalitet na obalama Male Azije. Najranija mikenska prisutnost u Miletu vidljiva je od kraja 15. stoljeća prije Kr. te je vjerojatno nastala kao rezultat vala seobe u kojem su Ahejci nastanili i otok Rodos, a arheološki ostaci pokazuju da je grad u tom periodu bio spaljen te vojno osvojen.¹⁵⁹ Vjeruje se da je u periodu ranijem nego što su Ahejci spalili i osvojili grad, Milet bio minojska naseobina, ili je u njemu barem postojala minojska zajednica, na što ukazuju brojni arheološki ostaci koji se pripisuju Minojskoj kulturi, od kojih se izdvajaju natpisi na linear A pismu, ali s njenom propašću dolazi do osvajanja i postupnog naseljavanja s grčkog kopna te dominacije Mikenske kulture.¹⁶⁰ Osim što velika količina nalaza koji pripadaju Mikenskoj kulturi, a kojih je značajno više u odnosu na anatolijske, upućuje na mikensku kulturnu dominaciju u Miletu, pisani izvori iz perioda kasnog brončanog doba svjedoče i o direktnoj mikenskoj političkoj kontroli.¹⁶¹ Milet se spominje u natpisima na linear B pismu s prostora Grčke, ali i u hetitskim izvorima koji govore o geopolitičkoj situaciji na prostoru Male Azije, u kojima se grad zove Milawanda, a hetitski izvori upućuju na to da se Milet u jednom periodu čak našao pod izravnom hetitskom vlašću, ali to je morao biti kratak period s obzirom na manjak arheoloških nalaza.¹⁶²

Iskapanja u Iasosu su pokazala da se tamo nalazila ranija minojska naseobina, koju su potom preuzeli Mikenjani, nakon pada kretskih palača. Mikenski nalazi su u većini u odnosu na anatolijske, a pronađeni su i ostaci zidina te hrama.¹⁶³ Teorija o postojanju mikenske zajednice u Musgrebiju temelji se na većoj količini mikenskih nalaza, od kojih je dio došao s

¹⁵⁷ J. M. Kelder, 2006., 51; C. Mee, 2010., 372-373.

¹⁵⁸ J. M. Kelder, 2006., 53-60.

¹⁵⁹ J. M. Kelder, 2006., 72-75.

¹⁶⁰ J. L. Davis, 2010., 199; J. M. Kelder, 2006., 72-75.

¹⁶¹ J. M. Kelder, 2006., 65.

¹⁶² J. M. Kelder, 2006., 72-75.

¹⁶³ J. M. Kelder, 2006., 61-62.

Peloponeza, a dio je lokalne proizvodnje, ali i ukopa koji se pripisuju Mikenjanima.¹⁶⁴ Manja količina nalaza pronađena je i u Mylasi i Knidosu.¹⁶⁵

4.4.4. Južna Anatolija

U južnoj Anatoliji zabilježena je mala količina nalaza zbog općenito manjeg broja gradova u tom području, a pronađeni nalazi su vjerojatno rezultat trgovine s drugim anatolijskim gradovima, što upućuje na to da nije bilo direktnog kontakta između Ahejaca i južnoanatolijskih naselja.¹⁶⁶

4.4.5. Kilikija

Mikenska lončarija pronađena je u Mersinu, Kazanlı i Tarzusu, a tu se našla vjerojatno zbog mikenskih trgovačkih ruta koje su uključivale put od Levanta do Cipra. Veća količina nalaza iz druge polovine 13. st. pr. Kr. možda bi mogla ukazivati na postojanje mikenskih zajednica u ovoj regiji u periodu propadanja mikenskih centara u Grčkoj.¹⁶⁷

¹⁶⁴ J. M. Kelder, 2006., 62-63

¹⁶⁵ J. M. Kelder, 2006., 62-63.

¹⁶⁶ J. M. Kelder, 2006., 54.

¹⁶⁷ J. M. Kelder, 2006., 54.

4.5. Levant

Prostor Levanta, pod kojim podrazumijevam prostor između Anatolije i Egipta, označava najistočniju točku širenja utjecaja Mikenske kulture. To područje se u kasnom brončanom dobu sastojalo od niza manjih kraljevstava, koja su se nalazila između hetitske i egipatske političke sfere. Nalazi koji se pripisuju Mikenskoj kulturi pronađeni su na oko 80 lokaliteta na prostoru Levanta. Taj broj je manji u odnosu na Cipar, veći nego u odnosu na Egipat te sličan u odnosu na područje Male Azije. Unatoč brojkama, faktor koji je podjednako važan pri analizi mikenskog utjecaja na prostoru Levanta je kontekst tih nalaza. Dok su arheološka iskapanja, pisani izvori, ali i usmena predaja potvrdili trajnu mikensku prisutnost, odnosno kolonije na područjima Male Azije i Cipra, takvo što ne može se tvrditi za Levant. Ipak, nalazi ukazuju na to da su mikenski pomorci i trgovci pristizali na Levant koji je bio dio velike trgovačke rute. Mikenski nalazi se u značajnijim količinama na Levantu počinju javljati od 14. st. pr. Kr., a većina nalaza, poglavito posude, ukazuju na to da se vodila razmjena dobara s kućanskim predmetima za svakodnevnu uporabu. U posudama su se vjerojatno prenosili začini, ulja i parfemi, ali manji dio nalaza bio je korišten i u ritualnim te pogrebnim običajima, što svjedoči o mikenskom utjecaju na kulture ovog područja.¹⁶⁸

Neki od značajnih lokaliteta na prostoru Levanta u kojima je pronađen veći broj mikenskih nalaza su Krkemiš, Alalakh, Tell Kazel, Tell Tweini, Tell Abu Hawam, Alalakhm, Ugarit, Tabaquat Fahil, Deir Alla te Amman.¹⁶⁹ Način na koji su mikenski nalazi došli do ovog područja nije još uvijek u potpunosti jasan, no analiza arheoloških ostataka upućuje na tezu da je većina mikenskih nalaza do Levanta došla preko Cipra, odnosno putem ciparskih trgovaca.¹⁷⁰ Ciparski i mikenski gradovi su razvili intenzivne trgovačke odnose, zbog čega su ciparski trgovci raspolagali s predmetima koji su došli s grčkog tla, ali i njihovim kopijama nastalim na Cipru, a koje su potom prevozili u levantske gradove, do kojih su imali puno lakši izravan pristup nego Mikenjani.¹⁷¹ Kemijske analize nalaza potvrđuju da je dio nalaza mikenskog stila nastao na grčkom tlu, a dio je proizveden na Cipru.¹⁷² Velika količina mikenskih nalaza na Levantu pronađena je uz ciparske nalaze, kojih je količinski znatno više od mikenskih i to je slučaj u svakom od levantskih gradova.¹⁷³ Ne treba sumnjati u to da je dio nalaza na Levant

¹⁶⁸ A. F. Harding, 1984., 229-234.

¹⁶⁹ A. F. Harding, 1984., 229-234; R. Jung, 2018., 47-51; C. Mee, 2010., 337-338.

¹⁷⁰ A. F. Harding, 1984., 229-234.

¹⁷¹ A. F. Harding, 1984., 229-234.

¹⁷² A. F. Harding, 1984., 229-234.

¹⁷³ A. F. Harding, 1984., 229-234.

došao direktnim kontaktom s grčkim pomorcima i trgovcima, što je zasigurno bilo od kraja 13. st. pr. Kr., kada nastaju prve mikenske naseobine na Cipru.¹⁷⁴

Moguće je izdvojiti nekoliko važnijih lokaliteta preko kojih se mogu promatrati prisutnost i utjecaj Mikenske kulture na ovom području. Najznačajniji od tih gradova je Ugarit, u kojem je pronađena značajnija količina mikenskih nalaza, a važnost tih nalaza je u tome što dio njih pripada ritualnim objektima i figuricama, što su predmeti s kojima se nije često trgovalo, zbog čega je izgledna mogućnost postojanja manje grčke zajednice u Ugaritu.¹⁷⁵ Jedan od argumenata u prilog toj tezi je i jedan ukop pronađen na prostoru Ugarita, u kojem neki prepoznaju egejske elemente, ali egejska teza o ovom ukopu je pod velikim upitnikom unutar znanstvene zajednice.¹⁷⁶ Osim za Ugarit, teorija o postojanju mikenske zajednice postoji i za Alalakh, u kojem je pronađena veća količina nalaza, no konkretniji dokazi za tu tezu još nisu otkriveni.¹⁷⁷ Značajni nalazi su i u Ammanu te Deir Alli, zato što su nalazi koji su pronađeni u njima nađeni u gradovima udaljenima od obale, dok su ostali mikenski nalazi obično nalaženi samo u priobalnim naseljima.¹⁷⁸

Količina mikenskih nalaza na području Levanta opada u periodu posljednjih desetljeća 13. stoljeća. Većina mikenskih nalaza iz tog perioda nastala je kao rezultat lokalne proizvodnje, što svjedoči o kopiranju stila te smanjenju kontakta mikenskih centara s Levantom. Jedan od mogućih uzroka smanjenja mikenskog kontakta s ovim područjem je i sporazum (CTH 105) koji su krajem 13. st. pr. Kr. potpisali hetitski kralj Tudhalija IV. i vazalni vladar kraljevstva Amurru, koje se nalazilo na području današnje Sirije. U tom sporazumu hetitski kralj brani svom vazalu da pušta brodove Ahhiyawe prema Asiriji, što može značiti da Hetiti brane trgovinu Ahejaca i Asiraca, ili da brane prolaz ahejskim ratnicima, koji možda kao plaćenici idu ratovati za Asirce, a osim činjenice da sporazum otkriva neprijateljski odnos Hetita i Ahejaca u tom periodu, značajno je i što otkriva da Hetiti više ne smatraju kralja Ahhiyawe velikim kraljem, odnosno njegovo ime je izbrisano s popisa velikih kraljeva, jer svjedoči o padu mikenskog političkog i teritorijalnog utjecaja, što korespondira materijalnim nalazima u Grčkoj i početku propasti Mikenske kulture.¹⁷⁹

¹⁷⁴ A. F. Harding, 1984., 229-234.

¹⁷⁵ A. F. Harding, 1984., 229-234.

¹⁷⁶ A. F. Harding, 1984., 229-235.

¹⁷⁷ A. F. Harding, 1984., 229-234.

¹⁷⁸ A. F. Harding, 1984., 229-235.; R. Jung, 2018., 47-51; C. Mee, 2010., 337-338.

¹⁷⁹ G. M. Beckman, 1996., 98-102; R. Castleden, 2005., 208.

5. Kraj brončanog doba na istočnom Mediteranu i propast Mikenske kulture

Kraj brončanog doba te propast velikih brončanodobnih kraljevstva i kulturno-ekonomski regres koji je uslijedio i danas su teme o kojima se među povjesničarima vode akademske rasprave. S obzirom na kompleksnost teme koja zaslužuje zaseban rad, kraj brončanog doba će u ovom poglavlju biti obrađen kroz prizmu glavne teme rada, odnosno bit će obrađen kroz utjecaj Mikenske kulture na događaje i procese koji su se odvijali u istočnom Mediteranu u periodu od kraja 13. do sredine 11. stoljeća, kada je moguće datirati kraj Mikenske kulture, iako su neki njeni elementi u kontinuitetu ostali ukorijenjeni u grčko društvo i tako pronašli put do slavni epova u 8. st. pr. Kr.

Krajem 13. st. i početkom 12. st. pr. Kr. u Grčkoj se događaju valovi uništenja mikenskih gradova u kojima su nastradali, među ostalima, Pil i Mikena. Iako je većina gradova preživjela kraj 13. st. pr. Kr., gotovo sve važne mikenske palače, koje su bile politički i administrativni centri, su spaljene, čime je na području Grčke završio mikenski politički sustav.¹⁸⁰ Prvi val uništenja doveo je do migracija ahejskog stanovništva s juga prema sjeveru Peloponeza, odnosno regiji Aheji koja je ranije bila slabije naseljena te Atici, odnosno Ateni, koja nije doživjela sudbinu drugih mikenskih centara.¹⁸¹

Mikenska ekonomija je uvelike ovisila o trgovini, pa bi trgovinski embargo, kao što je ranije spomenuti hetitski, s kraja 13. st. pr. Kr., u kojem Tudhalya IV. brani svom vazalu da Ahhiyawu dozvoli trgovinu s Asircima, imao značajne posljedice, pogotovo ako se uzme u obzir, da je istočni Mediteran ionako u tom periodu potresen nemirima.¹⁸² Većina važnih mikenskih centara je nedugo prije vala uništenja krajem 13. st. pr. Kr. pojačala svoje zidine osigurala opskrbu vodom, a natpisi na linear B pismu iz Pila govore o aktivnosti obalne straže, što može implicirati na opasnost od gusara ili vanjskih osvajača.¹⁸³ Osim vanjske prijetnje, velika je mogućnost i ratova među mikenskim gradovima, ali i unutarnjih nemira, odnosno pobune naroda protiv elite, na što ukazuju uništenja palača.¹⁸⁴ Prostor Grčke krajem 13. st. pr. Kr. doživljava i depopulaciju, a nalazi ukazuju i na prisutnost stranog stanovništva krajem 13. i početkom 12. st. pr. Kr., najvjerojatnije s prostora Italije ili srednje Europe, koje je mikenska

¹⁸⁰ S. Deger-Jalkotzy, 2010., 387-391.

¹⁸¹ J. V. A. Fine, 1983, 12-17; M. Finkelberg, 2006., 143-146.

¹⁸² G. M. Beckman, 1996., 98-102; S. Deger-Jalkotzy, 2010., 387-391.

¹⁸³ S. Deger-Jalkotzy, 2010., 387-391.

¹⁸⁴ S. Deger-Jalkotzy, 2010., 387-391.

elita vjerojatno počela koristiti kao ratnike ili kao obrtnike, a iako nije poznato jesu li strani plaćenici imali direktnu ili indirektnu ulogu u uništenju palača, njihova pojava je popraćena i pojavom novog oružja, superiornijeg u odnosu na oružje koje se do tada koristilo na istočnom Mediteranu.¹⁸⁵

Dolazak strane populacije može se povezati sa širim procesima nestabilnosti na Mediteranu, čiji se uzrok može pronaći na području Italije, odakle je zbog ekonomskih neprilika započeo val migracija stanovništva, koje je počelo gusariti, ali i trajno se nastanjivati po istočnom Mediteranu, gdje su sa sobom donijeli i nove tehnike proizvodnje i oružje.¹⁸⁶ Pri tome je zasigurno značajnu ulogu odigralo propadanje kraljevstva Ahhiyawe, koje je krajem 13. st. pr. Kr. izgubilo svoje teritorije u Maloj Aziji i status velikog kraljevstva te se našlo pod embargom Hetitskog kraljevstva. S obzirom na to da su Ahejci kontrolirali područje Egejskog mora i dio zapadnih obala Male Azije, propadanje njihovih gradova je zasigurno stvorilo period ekonomske i političke nestabilnosti na tom području.¹⁸⁷ Ekonomske neprilike, uništenje mikenskih palača te nestanak jake centralne vlasti, odnosno kraljevstva Ahhiyawe, su doveli i do migracija pripadnika Mikenske kulture, vjerojatno onih koji su pripadali višim slojevima dvorske administracije, ratničke elite te obrtnika i umjetnika po istočnom Mediteranu. Migracije gornjeg sloja mikenskog društva mogu objasniti i ranije spomenuti kulturni prosperitet Cipra, na kojem su se Ahejci nastanili u tom periodu.¹⁸⁸

S obzirom na ekonomske neprilike, dio Ahejaca je počeo ratovati kao plaćenici, o čemu svjedoči korespondencija Hetita i Ugarita (AhT 27 A-B) s kraja 13. st. pr. Kr. koja spominje grupu Ahejaca koji se nalaze Likiji i zajedno s Likijcima ratuju kao plaćenici hetitskog kralja, moguće na području Cipra, u periodu kada se događa ranije spomenuti val uništenja ciparskih gradova i doseljavanja mikenskog stanovništva. Izvori otkrivaju probleme koje Hetiti imaju s isplatom ahejskih plaćenika, kojima u Likiju moraju dostaviti hranu ili vrijedne metale što dodatno ukazuje na nestabilnosti u istočnom Mediteranu u tom periodu.¹⁸⁹ Ahejci u Likiji su bili dio multietničkih, plaćeničkih, ratničkih grupacija, a formiranje takvih skupina, u periodu ekonomske i političke nestabilnosti kada mogućnost njihove isplate nije zajamčena, je sigurno rezultiralo i dodatnim piratstvom i vojnim pohodima po istočnom Mediteranu, pa su neke od

¹⁸⁵ S. Deger-Jalkotzy, 2010., 387-391.

¹⁸⁶ R. Jung, 2009., 72-81; R. Jung, 2018.a, 275-286.

¹⁸⁷ R. Jung, 2009., 72-81; R. Jung, 2018.a, 275-286.

¹⁸⁸ R. Jung, 2009., 72-81; R. Jung, 2018.a, 275-286.

¹⁸⁹ Ovi izvori se ne nalaze u korpusu hetitskih izvora označenih kraticom CTH, a izvore te njihovu referencu preuzimam iz G. M. Beckman, T. R. Bryce, E. Cline, 2011., 253-262.

takvih skupina vjerojatno i one koje se nazivaju Narodima s mora, koji krajem 13. i početkom 12. st. pr. Kr. napadaju Egipat, moguće u potrazi za resursima i novim nastambama.¹⁹⁰

Period političkog i kulturnog pada te migracija koje su se odvile krajem brončanog doba ostao je dobro upamćen u grčkoj tradiciji. Kasniji Grci su se na ove događaje referirali kao na kraj doba heroja, a kao glavne okidače za to su vidjeli ratove protiv Tebe i Troje te konačno dolazak Heraklida, odnosno Dorana na Peloponez. Tradicija govori o dva vojna pokušaja kojima su Dorani u roku od nekoliko generacija pokušali doći do juga Grčka. Takav narativ moguće objašnjava dvije faze uništenja važnih mikenskih središta, u prvom redu Mikene koja je uništena prvo krajem 13., a potom sredinom 12. stoljeća.¹⁹¹ Nasuprot tome što grčka tradicija govori o kraju brončanog doba, moderna historiografija ipak drži da nije moguće govoriti o migracijama Dorana sa sjevera, već se pretpostavlja da su Dorani zapravo grčko stanovništvo koje je bilo dio mikenskog svijeta, što bi išlo u prilog tezi o unutarnjim nemirima kao razlogu uništenja mikenskih centara.¹⁹² Kao neki od dokaza dorskih migracija na jug Grčke, Doranima su se pripisivale pojave geometrijskog stila u umjetnosti, incineracije te dorskog dijalekta, ali su arheološka istraživanja pokazala da su se incineracija i geometrijski stil na prostoru Grčke počeli javljati prije pada Mikenske kulture i hipotetskih dorskih migracija.¹⁹³ Na tom tragu, dorski dijalekt se nije pojavio na jugu Grčke u tzv. mračnom dobu, nego je bio dio brončanodobnih grčkih regionalnih narječja, koja nisu zabilježena, s obzirom na činjenicu da su natpisi na linear B pismu, koji su jedini izvor za brončanodobni grčki jezik, vjerojatno koristili službeni jezik administracije i elite.¹⁹⁴

U procesu mikenskih migracija po istočnom Mediteranu krajem brončanog doba ističu se Filistejci, narod s područja Kanaana, najpoznatiji iz biblijske priče o Davidu i Golijatu. Egipatski izvori koji se referiraju na provala Naroda s mora početkom 12. stoljeća pr. Kr. spominju narod Pelesti, koje je Egipat nakon vojne pobjede u bitci na delti Nila prvo koristio kao vojni kontingent, a potom naselio na prostoru Kanaana.¹⁹⁵ Ti Pelesti, odnosno biblijski Filistejci, su na tom teritoriju ubrzo uspostavili vlast te se s vremenom asimilirali s lokalnim kulturama. Arheološki nalazi u Kanaanu krajem brončanog doba sadrže broje tragove koji se mogu pripisati posljednjim fazama Mikenske kulture.¹⁹⁶ Iako se predlagalo ciparsko porijeklo

¹⁹⁰ R. Jung, 2009., 72-81; R. Jung, 2018.a, 275-286.

¹⁹¹ J. V. A. Fine, 1983, 12-17; M. Finkelberg, 2006., 143-146.

¹⁹² J. V. A. Fine, 1983, 12-17.

¹⁹³ J. V. A. Fine, 1983, 12-17.

¹⁹⁴ J. V. A. Fine, 1983, 12-17.

¹⁹⁵ M. Finkelberg, 2006., 152-159.

¹⁹⁶ M. Finkelberg, 2006., 152-159.

mikenskog utjecaja na području Kanaana, nalazi pokazuju da su doseljenici sa sobom donijeli metode izrade, odnosno doseljenici su bili dio mikenskog svijeta i sa sobom su ponijeli predmete iz Grčke, a potom su u novoj naseobini nastavili proizvoditi predmete sličnog stila.¹⁹⁷ Biblijska tradicija govori da su Filistejci došli u Kanaan iz Kaphtora, što se gotovo sigurno odnosi na Kretu, na kojoj, kako je već bilo rečeno, i materijalni nalazi i homerska tradicija svjedoče o ahejskoj prisutnosti na otoku u kasnom brončanom dobu, uz izvorno kretske stanovništvo, a pisani izvori tog perioda svjedoče o imenu filistejskog vladara, ali i imenu ženskog božanstva, koji se prepoznaju kao grčki.¹⁹⁸

Mikenski doseljenici u Kanaan su s vremenom prošli proces etničke i kulturne asimilacije, a novonastali etnički identitet je s vremenom razvio vlastitu jedinstvenu kulturu i društvo. Sličan proces su prošli i drugi mikenski migranti koji su krajem brončanog doba osnivali zajednice po istočnom Mediteranu. Svi su oni asimilacijom postali dio novih kulturnih identiteta te kao takvi nisu bili dio procesa stvaranja klasičnog helenskog identiteta.¹⁹⁹

Na temelju materijalnih nalaza može se zaključiti da je jedan dio Ahejaca nakon unutarnjih nemira i drugih faktora koji su uzrokovali krizu na prostoru Grčke postao dio šireg mediteranskog procesa nestabilnosti i multietničkih migracija. Jedan od najvažnijih rezultata grčkih migracija krajem brončanog doba na prostoru istočnog Mediterana je bilo stvaranje novih narječja, među kojima se ističu arkado-ciparsko, lezbsko, jonsko i pamfilijsko.²⁰⁰ Migracije s kraja brončanog doba ostale su duboko ukorijenjene u kasnijoj grčkoj tradiciji te se dio epskog ciklusa bavi upravo tom tematikom. Od priča koje se bave putovanjima grčkih junaka po istočnom Mediteranu nakon Trojanskog rata posebno se ističu one o Mopsosu, koji je po grčkoj tradiciji putovao i osnivaio gradove po Pamfiliji, Kilikiji, Siriji i Palestini, a antički povjesničari bilježe Mopsosovo ime u brojnim maloazijskim toponimima.²⁰¹ Osim toponima, ključan izvor u povezivanju tradicije i migracija krajem brončanog doba je luvijski natpis pronađen na prostoru Kilikije, koji se datira između 9. i 7. st. pr. Kr., koji govori o lokalnom kralju Danunijima, što se može interpretirati kao Danajaca, koji potječe iz Muksasove loze. To ime se danas povezuje s Mopsosom iz grčke tradicije, a nalaz pokazuje da su grčke migracije krajem brončanog doba ostale upamćene i u drugim istočnomediteranskim tradicijama u idućim stoljećima, iako su Mikenska kultura i ahejski identitet nestali.²⁰²

¹⁹⁷ M. Finkelberg, 2006., 152-159.

¹⁹⁸ M. Finkelberg, 2006., 156-159.

¹⁹⁹ M. Finkelberg, 2006., 152-159.

²⁰⁰ M. Finkelberg, 2006., 140-143.

²⁰¹ M. Finkelberg, 2006., 149-153.

²⁰² Podatke o luvijskom natpisu preuzimam iz M. Finkelberg, 2006., 149-153.

Unatoč značajnom kulturnom i ekonomskom padu na prostoru Argolide i Mesenije krajem 13. st. pr. Kr. te rušenju sustava palača, Mikenska kultura je opstala još gotovo dva stoljeća, a taj period karakteriziraju degradacija stila i migracije pripadnika Mikenske kulture. Slom administrativnog i ekonomskog sustava koji je počivao na politikama mikenskih palača razbio je uniformiranost kulturnog stila u Grčkoj te doveo do stvaranja izraženih kulturnih regionalnih razlika, a nove stilove karakterizira pad kvalitete proizvodnje. U tom procesu stvaranja regionalnih razlika u stilu, religija je posljednja ostala netaknuta.²⁰³

²⁰³ S. Deger-Jalkotzy, 2010., 402; J. V. A. Fine, 1983., 28.

6. Zaključak

Unatoč relativno malom broju primarnih nalaza, poglavito onih pisanih, te općenito brojnim nejasnoćama s kojima se moderna historiografija susreće pri analizi brončanodobne povijesti istočnomediteranskog bazena, arheološka iskapanja posljednjih 150 godina su uvelike doprinijela razjašnjavanju mikenske prošlosti i njene uloge u geopolitičkoj i kulturnoj karti tadašnjeg svijeta. Nakon pada Minojske kulture u 15. stoljeću pr. Kr. Grci s kopna uspostavljaju kulturnu i političku dominaciju na širem egejskom području, nakon čega stupaju intenzivnije u kontakt s gradovima na zapadnoj obali Male Azije. Na obalama Male Azije Ahejci se uskoro trajno nastanjuju te osnivaju zajednice i naselja, od kojih se najviše ističe Milet, za koji se drži da je bio mikenska kolonija. Zapadna Anatolija Ahejcima tako osim trgovinskog, postaje i zona političkog interesa, o čemu svjedoče hetitski izvori. Prema hetitskim izvorima, kroz 14. i 13. st. pr. Kr. kraljevstvo Ahhiyawa, koje se danas prepoznaje kao grčko, s Mikenom kao centrom, sudjeluje direktno i indirektno u oružanim sukobima, pobunama i političkim savezima na području Male Azije. Kralj Ahhiyawe u konačnici kroz diplomatske sporazume postaje saveznik hetitskog kralja, koji se na njega u spisima referira kao na sebi jednakog, što svjedoči o vojnom, kulturnom i ekonomskom utjecaju koji je Ahhiyawa imala. U vojnim i političkim previranjima manjih kraljevstava na zapadu Male Azije s kraja brončanog doba sudjelovala je i Wilusa, koja se prepoznaje kao homerska Troju. Ahejske aktivnosti na tom području su vjerojatno kroz kolektivno pamćenje i usmene predaje postale važan širi kulturni motiv među Grcima u stoljećima nakon brončanog doba, u periodu tzv. mračnog doba. Taj kulturni motiv je s vremenom, između ostalog, postao i dio epske lirike, unutar koje je stvoren epski ciklus, s Ilijadom i Odisejom kao najpoznatijim primjerima.

Na temelju ranije iznesenih argumenata može se zaključiti da je Mikenska kultura u razdoblju od nekoliko stoljeća bila aktivan i važan faktor u društvenoj, kulturnoj i političkoj stvarnosti istočnog Mediterana. Ipak, njen utjecaj nije bio jednak u svim dijelovima istočnog Mediterana, a ovisio je i o vanjskim i o unutarnjim čimbenicima. Najveći utjecaj je Mikenska kultura ostvarila na području Cipra, na kojem su se Ahejci, nakon uspostave redovne trgovine, počeli trajno nastanjivati, a taj je proces tekao kroz nekoliko valova, a Mikenska kultura se tamo zadržala i nakon njene propasti na području Grčke. Val ahejskih seobi na Cipar krajem 13. i početkom 12. stoljeća pr. Kr., rezultirao je i velikim razaranjima tamošnjih gradova, koja korespondiraju vojnim aktivnostima tzv. Naroda s mora, o kojima svjedoče egipatski izvori. Iako nije u potpunosti jasna uloga Ahejaca u turbulentnim događajima s kraja brončanog doba,

odnosno s kraja 13. i prve polovine 12. st. pr. Kr., koje opisuju egipatski izvori, vjeruje se da su među tzv. Narodima s mora, kojima se pripisuju masovna uništavanja istočnomediteranakah gradova, barem jedan dio činili pripadnici Mikenske kulture. Kao neki od pripadnika Mikenske kulture nameću se Pelesti, odnosno kasniji Filistejci, čija materijalna ostavština ukazuje na poveznicu s egejskim kulturama, dok biblijska tradicija drži da su došli s Krete. Mikenska kultura je tako u kasnom brončanom dobu, ali i u idućim stoljećima, duboko izmijenila materijalnu i nematerijalnu kulturu Cipra.

Utjecaj Mikenske kulture na Egipat nije toliko jasan, ali je moguće zaključiti da su među njima postojali razvijeni trgovački te diplomatski odnosi, koji su obuhvaćali i razmjenu luksuznih dobara, kao što su nakit i maslinovo ulje. Egipat je, kao i Hetiti, na području Grčke politički prepoznao postojanje države na koju se referira nazivom Tanaja ili Danaja. Izvori upućuju i na vojne aktivnosti Ahejaca, odnosno Danajaca, čiji su se ratnici kao plaćenici borili na strani egipatskih faraona, što bi dijelom moglo i objasniti velika bogatstva pronađena u grobnicama vladajuće elite na grčkom kopnu.

Iako je ranije navedeno da nije u potpunosti jasna uloga Ahejca u procesima s kraja brončanog doba, ono što se može zaključiti je to da su krajem brončanog doba najvažniji mikenski centri uništeni, a neki od njih, kao npr. Mikena i u više navrata, čime je na prostoru Argolide i Mesenije nestao sustav palača, na čemu je kultura uvelike i počivala. Sustav palača s Mikenom u centru je vjerojatno bio prepoznat u vanjskoj politici kao Ahhiyawa kod Hetita, odnosno Danaua kod Egipćana. Nakon ekonomske i političke propasti palača, pripadnici Mikenske kulture su postali dio šireg procesa migracija koji se odvio i na grčkom kopnu te egejskim otocima i na cjelokupnom istočnomediteranskom prostoru. Nakon propasti Mikene, kroz 13. odnosno 12. st. pr. Kr., dio Ahejaca iz Argolide i Mesenije migrira na sjeverni dio Peloponeza i na Atiku. Kultura je tako opstala na području Grčke, ali nestanak razvijenog birokratskog i političkog sustava te dolazak nove populacije su u idućim stoljećima pridonijeli sve većoj regionalizaciji stila, pri čemu je religija posljednja ostala netaknuta.

Unatoč propasti sustava palača na Peloponezu krajem 13. st. pr. Kr., Mikenska kultura se u 12. i 11. st. pr. Kr. održala na egejskim otocima, Cipru, dijelovima Male Azije i Levanta. Grčki migranti su na tim područjima ostavili traga u materijalnoj kulturi, običajima i jeziku, a iako su oni sami, tj. njihovi potomci, u idućem periodu izgubili svoj matični identitet kroz različite procese kulturne asimilacije, istočnomediteranske tradicije i usmene predaje su zadržale sjećanje na njihovo porijeklo. Taj motiv je u grčkoj tradiciji opisan u pričama o putovanjima junaka nakon Trojanskog rata. Iako je homerska tradicija u mnogočemu odraz

kasnijih vremena grčke povijesti, nedvojbeno predstavlja važan izvor brončanodobne mikenske ostavštine, što uz modernu arheologiju i historiografiju pruža sliku, iako nepotpunu, ahejskog djelovanja i utjecaja na istočnom Mediteranu.

7. Sažetak

Mikenska kultura je prostor jedinstvene zajedničke kulture koja se razvila na grčkom tlu u kasnom brončanom dobu. Kultura se razvila pod jakim utjecajem starije Minojske kulture s Krete, a vrhunac je doživjela od otprilike 1400. g. pr. Kr., nakon propasti Minojske kulture i mikenskog zauzimanja Krete, do oko 1200. g. pr. Kr., kada počinju propadati najvažniji centri mikenske Grčke. Nakon zauzimanja Krete i uspostave kontrole nad starijim minojskim trgovačkim rutama, mikenski centri se počinju politički, ekonomski i kulturno širiti prema istočnom Mediteranu o čemu svjedoče materijalni nalazi, a u tom periodu nastaju i najraniji pisani izvori koji se referiraju na mikensku Grčku. Mikenska Grčka je prepoznata kao kraljevstvo Danaja iz egipatskih, odnosno kraljevstvo Ahhiyawa iz hetitskih izvora. Mikenska kultura je u tom periodu ostvarila političku i kulturnu dominaciju na većem dijelu egejskih otoka, nakon čega je uspostavila i redovnu trgovinu s ostalim istočnomediteranskim kulturama. Mikenski gradovi su ostvarili i diplomatske kontakte s egipatskim dvorom te s hetitskom prijestolnicom u Hattuši. Ahejci su na prostoru zapadnih obala Male Azije osnovali koloniju u Miletu, koji je postao centar mikenskog političkog djelovanja u Anatoliji. Političkim, vojnim i trgovinskim djelovanjem Mikenska kultura je proširila svoj utjecaj po istočnomediteranskom bazenu. Krajem 13. st. pr. Kr., zbog ekonomskih i drugih razloga, propada politički sustav mikenske Grčke, što dovodi do valova migracija ahejskog stanovništva po istočnom Mediteranu, od kojih se ističu migracije na Cipar, na kojem je prema materijalnim nalazima, u periodu do otprilike sredine 12. st. pr. Kr. vidljiv izraziti mikenski utjecaj i kulturni prosperitet. S obzirom na ekonomske i političke okolnosti krajem 13. st. pr. Kr., dio pripadnika Mikenske kulture je počeo ratovati kao plaćenici te gusariti, a jedan dio njih je vjerojatno bio i među tzv. Narodima s mora, koji su krajem 13. i početkom 12. st. pr. Kr. napadali Egipat i kojima se pripisuje uništenje brojnih istočnomediteranskih gradova krajem brončanog doba. Nakon ekonomske i političke propasti mikenskih centara Mikenska kultura nije nestala, ali dolazi do degradacije i regionalizacije stila na tlu Grčke, a događaji s kraja brončanog doba ostali su upamćeni u homerskoj tradiciji, po kojoj je mikenska Grčka i najpoznatija.

Ključne riječi:

Mikenska kultura, Grčka, kasno brončano doba, linear B, Minojska kultura, istočni Mediteran, Hetiti, Egipat, Cipar, Levant, Mala Azija, Ahhiyawa, homerska tradicija, Trojanski rat, Narodi s mora

8. Summary - The influence of the Mycenaean civilization on the Eastern Mediterranean civilizations

The Mycenaean civilization is the area of a unique common culture that developed on Greek soil in the Late Bronze Age. The civilization developed under the strong influence of the older Minoan civilization from Crete, and reached its peak from about 1400 BC, after the collapse of the Minoan civilization and the Mycenaean occupation of Crete, until around 1200 BC, when the most important centers of Mycenaean Greece begin to decline. After the capture of Crete and the establishment of control over the older Minoan trade routes, the Mycenaean centers began to expand politically, economically and culturally towards the eastern Mediterranean, as evidenced by material finds, and the earliest written sources referring to Mycenaean Greece were also created in that period. Mycenaean Greece is recognized as the kingdom of Danaja from Egyptian sources, or the kingdom of Ahhiyawa from Hittite sources. In that period, the Mycenaean civilization achieved political and cultural dominance on most of the Aegean islands, after which it established regular trade with other Eastern Mediterranean cultures. The Mycenaean cities also established diplomatic contacts with the Egyptian court and with the Hittite capital in Hattusa. The Achaeans founded a colony in Miletus on the western shores of Asia Minor, which became the center of Mycenaean political activity in Anatolia. Through political, military and commercial activities, the Mycenaean civilization spread its influence throughout the eastern Mediterranean basin. At the end of the 13th century BC, due to economic and other reasons, the political system of Mycenaean Greece collapsed, which led to waves of migrations of the Achaean population across the Eastern Mediterranean, of which the migrations to Cyprus stand out, where, according to material findings, in the period up to approximately the middle of the 12th century BC distinct Mycenaean influence and cultural prosperity is visible. Considering the economic and political circumstances at the end of the 13th century BC, some members of the Mycenaean civilization began to wage war as mercenaries and pirates, and some of them were probably among the so-called Sea Peoples, who at the end of the 13th and the beginning of the 12th century BC attacked Egypt and are credited with the destruction of numerous Eastern Mediterranean cities at the end of the Bronze Age. After the economic and political collapse of the Mycenaean centers, the Mycenaean civilization did not disappear, but there was a degradation and regionalization of style on the soil of Greece, and the events of the end of the Bronze Age were remembered in the Homeric tradition, for which Mycenaean Greece is the most famous.

Key words:

Mycenaean civilization, Greece, Late Bronze Age, Linear B, Minoan civilization, Eastern Mediterranean, Hittites, Egypt, Cyprus, Levant, Asia Minor, Ahhiyawa, Homeric tradition, Trojan War, Sea Peoples

9. Popis literature

G. Beckman, 1996., *Hittite Diplomatic Texts*, Society of Biblical Literature, 1996.

G. Beckman, T. Bryce, E. Cline, 2011., *The Ahhiyawa Texts*, Society of Biblical Literature, 2011.

P. P. Bentacourt, 2010., Minoan Trade, *The Aegean Bronze Age*, ed. C. W. Shelmerdine, © Cambridge University Press, 2010., 209-229.

M. Benzi, 1988., Mycenaean Rhodes: A Summary, *Archeology in the Dodecanese*, ed. S. Dietz., The National Museum of Denmark, 1988., 59-70.

CTH 76, 105, 147, 181, 182, 183, S. Košak, G.G.W. Müller, S. Görke, Ch. Steitler, hethiter.net/:
Catalog (2021-12-13)

C. W. Blegen, 2008., The Expansion of the Mycenaean Civilisation, *The Cambridge Ancient History*, Volume II, Part 2, eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Solberger, © Cambridge University Press, 2008., 165-187.

C. W. Blegen, 2008.a, Troy VII, *The Cambridge Ancient History*, Volume II, Part 2, eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Solberger, © Cambridge University Press, 2008., 161-164.

J. S. Burgess, 2001., *The Tradition of the Trojan War in Homer and the Epic Cycle*, The Johns Hopkins University Press 2001.

R. Castleden, 2005., *Mycenaean*, Routledge, 2005.

H. W. Catling, 2008., Cyprus in the Late Bronze Age, *The Cambridge Ancient History*, Volume II, Part 2, eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Solberger, © Cambridge University Press, 2008., 188-215.

W. Cavanagh, 2010., Death and the Mycenaeans, *The Aegean Bronze Age*, ed. C. W. Shelmerdine, © Cambridge University Press, 2010., 327-341.

J. Chadwick, 2008., Prehistory of the Greek Language, *The Cambridge Ancient History*, Volume II, Part 2, eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Solberger, © Cambridge University Press, 2008., 805-819.

J. L. Crowley, 2010., Mycenaean Art and Architecture, *The Aegean Bronze Age*, ed. C. W. Shelmerdine, © Cambridge University Press, 2010., 258-288.

Džon Čedvik, 1980., *Mikenski svet*, Izdavačka radna organizacija, Beograd, 1980.

J. L. Davis, 2010., Minoan Crete and the Aegean Islands, *The Aegean Bronze Age*, ed. C. W. Shelmerdine, © Cambridge University Press, 2010., 186-204.

S. Deger-Jalkotzy, 2010., Decline, Destruction, Aftermath, *The Aegean Bronze Age*, ed. C. W. Shelmerdine, © Cambridge University Press, 2010., 387-392.

N. Fields, 2004., *Troy c 1700 - 1250 BC*, Osprey Publishing, 2004.

J. V. A. Fine, 1983., *The Ancient Greeks. A critical history*, Cambridge - London: Harvard University Press, 1983.

M. Finkelberg, 2005., *Greeks and Pre-Greeks*, © Cambridge University Press, 2006.

M. L. Galaty, W. A. Parkinson, D. J. Pullen, R. M. Seifried, 2012., Mycenaean scapes: Geography, Political Economy and the Eastern Mediterranean World-System, *Physis*, eds. G. Touchais, R. Laffineur, F. Rougemont, Paris, Institut National d'Histoire de l'Art, 2014., 449-456.

D. J. W. Gill, 2010., Amenhotep III, Mycenae, and the Laurion, *Ergasteria: Works Presented to John Ellis Jones on his 80th Birthday*, ed. N. Sekunda, Gdansk, 2010., 22-35.

R. Graves, 1987., *Grčki mitovi*, Beograd, 1987.

W. K. C. Guthrie, 2008., The Religion and the Mythology of the Greeks, , *The Cambridge Ancient History*, Volume II, Part 2, eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Solberger, © Cambridge University Press, 2008., 851-905.

A. F. Harding, 1984., *The Mycenaeans and Europe*, Academic Press, 1984.

Homer, Ilijada, s grčkog preveli T. Maretić, S. Ivšić, 8. izdanje, Zagreb, 1987.

Homer, Odiseja, s grčkog preveli T. Maretić, S. Ivšić, 8. izdanje, Zagreb, 1987.

R. Jung, 2009., Pirates of the Aegean: Italy, the East Aegean, Cyprus at the end of the Second Millennium BC, *Cyprus and the East Aegean: Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC*, eds. V. Karageorghis, O. Kouka, Nicosia, 2009., 72-93.

R. Jung, 2018., Mycenaean Pottery in coastal_Syria, *Tell Kazel au Bronze Recent*, Beyrouth, 2018., 47-51.

R. Jung, 2018.a, Push and Pull Factors of the Sea Peoples, *An Archaeology of Forced Migration. Crisis-induced mobility and the Collapse of the 13th c. BCE Eastern Mediterranean*, ed. J. Driessen, © Presses universitaires de Louvain, 2018., 273-306.

J. M. Kelder, 2006, Mycenaeans in Western Anatolia, *Talanta*, XXXVI-XXXVII, 2006., 49-81.

J. M. Kelder, 2009., Royal Gift Exchange between Mycenae and Egypt: Olives as “Greeting Gifts” in the Late Bronze Age Eastern Mediterranean, *American Journal of Archeology*, 113, 3., 2009., 339-352.

J. Kelder, 2012., Ahhiyawa and the World of the Great Kings: A Re-Evaluation of the Mycenaean Political Structures, *Talanta*, XLIV, 2012., 41-52.

G. S. Kirk, 2008., The Homeric Poems as History, *The Cambridge Ancient History*, Volume II, Part 2, eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Solberger, © Cambridge University Press, 2008., 820-851.

F. H. Stubbings, 2008., The Recession of Mycenaean Civilization, *The Cambridge Ancient History*, Volume II, Part 2, eds. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Solberger, © Cambridge University Press, 2008., 338-359.

R. Matasović, 2000., *Kultura i književnost Hetita*, Zagreb, 2000.

J. C. McEnroe, 2014., The Final Palace at Knossos: Contexts and Texts, *Meditations on the Diversity of the Built Environment in the Aegean Basin and Beyond*, eds. D. W. Rupp, J. E. Tomlinson, Athens, 2014., 121-143.

C. Mee, 2010., Mycenaean Greece, the Aegean and Beyond, *The Aegean Bronze Age*, ed. C. W. Shelmerdine, © Cambridge University Press, 2010., 362-386.

Tukidid, Povijest Peloponeskog rata, s grčkog preveo S. Telar, 1957., Zagreb

M. H. Wiener, 2015., The Mycenaean Conquest of Minoan Crete, *The Great Islands, Studies of Crete and Cyprus presented to Gerald Cudogan*, eds. C. F. Macdonald, E. Hatzaki, S. Andreou, Kapon Editions, 2015., 131-142.

M. Wood, 2008., *In Search of the Trojan War*, *BBC Books*, Ebury Publishing, 2008.

F. C. Woudhuizen, 2005., Mycenaean Royal Trader, *Fascicula Mycenologica Polona*, 6, 2005., 143-144.